

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

KAFEDRA: STATİSTİKA

İXTİSAS: MÜƏSSİSƏLƏRİN STATİSTİKASI

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

MÖVZU: *Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişaf meyli və
dinamikasının statistik tədqiqi*

QRUP: 784

MƏZUN: Tehranlı Günel Rahib

ELMI RƏHBƏR: Dos. Ə.İ.ƏLİYEV

KAFEDRA MÜDİRİ: Prof. S.M. YAQUBOV

BAKI-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I	<i>İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRILMASINDA KİÇİK SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- MƏSƏLƏLƏRİ.....</i>	6
§1.1.	İnnovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik sahibkarlığın rolu və onun inkişaf amilləri.....	6
§1.2.	Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə kiçik sahibkarlığın funksiyaları.....	22
§1.3.	Kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığının stimullaşdırılması və dünya təcrübəsi	30
FƏSİL II	<i>Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın müasir vəziyyətinin statistik tədqiqi.....</i>	42
§2.1.	Kiçik sahibkarlığın statistik göstəricilər sistemi və təhlilin əsas istiqamətləri.....	42
§2.2.	Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın cari vəziyyətinin statistik təhlili.....	49
§2.3.	Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın regional quruluşunun statistik təhlili.....	59
§2.4.	Kiçik sahibkarlığın iqtisadi inkişafa təsirinin statistik təhlili.....	67
NƏTİCƏ	77
İSTİFADƏ	EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bütün dünyada iqtisadi institut kimi kiçik sahibkarlıq milli iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. Kiçik biznes çərçivəsində sahibkar istehsal vasitələrinin, istehsal edilən məhsulun sahibidir və bütün sahibkarlıq prosesində özü iştirak edir. Lakin kiçik biznes qeyri-bərabər iqtisadi şəraitdə olur. Mahiyyət etibarilə kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti innovasiyanı fəallaşdırmaq, dayanıqlı inkişafı təmin etmək məqsədilə kapital qoyuluşu riskinə hazırlığı ilə xarakterizə edilir. Kiçik biznes müxtəlif ölçülü sahibkarlıq strukturları arasında və innovasiyalı əlaqələr mexanizmində əlaqələndirici həlqə kimi çıxış edir. Material tutumluğunun azaldılması, fondveriminin, sahibkarlıq prosesinin və innovasiya fəaliyyətinin ümumi rentabelliyyətinin yüksəldilməsi sadəcə uğurlu sahibkarlıq fəaliyyətinin əsası deyil, kiçik sahibkarlıq üçün rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, maliyyə sabitliyi və bazarda yaşamasının vasitəsidir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin innovasiya fəaliyyətinə əməli motivasiyası, qərar qəbul edilməsində müstəqilliyi, azadlığı və operativliyi innovasiya mühitinin formalaşmasını müəyyən edir və innovasiya potensialının həyata keçirilməsi vasitəsilə aşkar edilir. Bu prosesə həmçinin innovasiya artımı amillərinin fəallaşdırılmasına istiqamətlənən innovasiya mühiti, kiçik sahibkarlıq üçün innovasiya infrastrukturunu ünsürlərinin mövcudluğu və onlara əlçatanlıq, kiçik təsərrüfat subyektlərinin iri və orta bizneslə qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmlənməsi də kömək edir.

Yeni texnoloji quruluşun formalaşması innovasiya mühitinin yaradılmasının mühüm şərti kimi çıxış edən sahibkarlıq strukturlarının innovasiyalı inkişafı ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Milli innovasiya sistemi bazasını formalaşdırmaq üçün zəmin olan sosial-iqtisadi proseslər innovasiya artımının əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi kiçik sahibkarlığın innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsini zəruri edir. İnnovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına istiqamətlənən kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşdırılmasına yeni yanaşmanın işlənilməsi hazırlanması ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının prioritetlərindən biridir.

Elmi ədəbiyyatda kiçik sahibkarlığın innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsinin və innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında rolunun elmi-metodoloji tədqiqi kifayət qədər öz əksini tapmamışdır. Bundan başqa innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının müasir mərhələsi kiçik sahibkarlığın cari vəziyyətinin, onun innovasiya potensialının və fəaliyyətinin, həmçinin nəticələrinin statistik müşahidəsi və qiymətləndirilməsini aktual edir. Magistr işinin mövzusu da məhz bu qeyd edilən məsələlərin həll edilməsi kontekstində əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin məqsədi innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik sahibkarlığın rolunu araşdırmaq, onun inkişaf meyli və dinamikasını statistik təhlili əsasında onun fəaliyyət xüsusiyyətlərini aşkar etmək və inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilmişdir:

- innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik sahibkarlığın rolunu və onun inkişaf amillərini araşdırmaq,

-kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək,

-dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə kiçik sahibkarlığın funksiyalarını müəyyənləşdirmək,

- kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığının stimullaşdırılması istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və dünya təcrübəsini araşdırmaq,

-kiçik sahibkarlığın statistik göstəricilər sistemini araşdırmaq və təhlilin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək,

- Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın dinamikasını statistik təhlil etmək,

-kiçik sahibkarlığın iqtisadi inkişafa təsirini, regional və iqtisadi fəaliyyətin növləri üzrə statistik təhlil etmək.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik sahibkarlığın rolu əsaslandırılmışdır,

-kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığının stimullaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsi araşdırılmış və onun istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir,

- kiçik sahibkarlığın və onun innovasiya fəaliyyətinin statistik təhlili göstəriciləri və prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir,

-Azərbaycanda kiçik biznes sektorunun müasir vəziyyəti statistik təhlil edilmiş və onun inkişaf xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir,

- dünya təcrübəsi əsasında ölkədə kiçik sahibkarlığın innovasiya imkanlarından istifadə edilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin *obyektini* ölkənin kiçik biznes sektoru, *predmetini isə* innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesində kiçik sahibkarlığın rolu, onun innovasiya fəaliyyəti sahəsindəki münasibətləri, həmçinin statistik müşahidəsi və təhlili təşkil edir.

Tədqiqat prosesində statistikanın ümumi metodlarından-nisbi və orta kəmiyyətlər, dinamika sıralarını təhlili, reqressiya-korrelyasiya və s. metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin *informasiya bazası* kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuələrinin, Sahibkarlığa Komək Milli Fondunun rüblük və illik hesabatlarının məlumatları, həmçinin internet resursları təşkil etmişdir.

Magistr dissertasiyasının quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 82 səhifədir. İşdə 8 cədvəl və 4 qrafik verilmişdir. Dissertasiyanın yazılmasında 43 adda mənbədən istifadə edilmişdir.

FƏSİL I
İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ İQTİSADİYYATIN
FORMALAŞDIRILMASINDA KİÇİK SAHİBKARLIĞIN ROLU
VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-MƏSƏLƏLƏRİ

**§1.1. İnnovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik sahibkarlığın
rolu və onun inkişaf amilləri**

Innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması hədəf kimi götürülən bu günkü şəraitdə bu və ya digər səbəbdən iri müəssisələrin yerinə yetirə bilmədiyi kompleks vəzifələr kiçik sahibkarlıqla əlaqələndirilir. Məsələn, çeviklik, dərin ixtisaslaşma və kooperativ istehsal məhz bu sektorun müəssisələri tərəfinə təmin edilir. Kiçik biznes rəqabət mühitini təmin edir və qoruyub saxlayır, çoxsaylı bazar iştirakçıları dairəsini formalaşdırır, mallara, işlərə və xidmətlərə istehlak tələbinin artımını, həmçinin istehlakçıların əlavə gəlirlərini təmin edir, kiçik konyuktur dəyişikliyə olduqca tez uyğunlaşır və innovasiyalı, yüksək texnoloji layihələrin nisbətən tez işlənilib hazırlayır və həyata keçirir, qlobal miqyasda milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyini təmin etməklə, innovasiyaya daha meyillidir, cəmiyyətdə orta təbəqəni formalaşdıraraq ölkədə sosial, siyasi və iqtisadi sabitliyə gətirib çıxarır.

Elmi-praktiki baxımdan “biznes” və “sahibkarlıq” anlayışlarına diqqət yetirərkən onların oxşarlığını qeyd etmək olar. Məsələn, S.İ.Ojeqov və N.Y.Şvedov biznesə gəlir, mənfəət gətirən sahibkarlıq fəaliyyəti kimi baxır [33]. İqtisadi nəzəriyyədə və təcrübədə kiçik biznes kəmiyyət göstəricilərlə xarakterizə edilir ki, bu da “kiçik sahibkarlıq”, “kiçik biznes” yaxud “kiçik və orta müəssisələr” anlayışlarını dəqiq fərqləndirməyə imkan vermir. Qanunvericilik norması baxımından leqal və qeyri-leqal sahibkarlıq fərqləndirilir. Birinci tipə müvafiq dövlət orqanlarında qeydiyyatda olan və qanunvericiliyə yuğun fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri aid edilir. Qeyri-leqal fəaliyyətə milli iqtisadiyyatın gizli sektorunda fəaliyyət göstərənlər aid edilir. Müəyyən olunmuş təsnifatda həmçinin “yalan sahibkarlıq” anlayışı da verilir.

Ölkədə iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyəti iri, orta və kiçik sahibkarlığın optimal uzlaşdırılmasından asılıdır. Ölkənin iqtisadi və texniki gücünü iqtisadiyyatın dayanıqlığını təmin etməyə və kapital tutumlu layihələri inkişaf etdirməyə imkan verən iri müəssisələr məyyən edir. Orta müəssisələr daxili bazarın konyukturasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır, bir qayda olaraq onlar milli maraqlarla bağlıdır və yerli bazarlarda fəaliyyət göstərir. Kiçik müəssisələr ölkə iqtisadiyyatına çeviklik verir və onlar geniş istehsal proqramları olmadan da tez struktur və texnoloji dəyişikliyi həyata keçirmək qabiliyyətinə malikdir. Kiçik biznes öz məhsulunun qiyməti ilə əlverişli şəkildə manipulyasiya edərək bazar strategiyasını cəld dəyişə bilir. Lakin təsərrüfatçılıq risklərinin yüksək dərəcəsi istisna olmaqla kiçik və orta biznesin sinergetik mexanizmi praktiki olaraq bütün sahələrdə təzahür edir. Kiçik biznes müəssisələrinin spesifik xüsusiyyətlərinin təhlili iri müəssisələrlə müqayisədə onların əsas üstünlüklərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bunlara aiddir:

-ilkin investisiyanın həcmnin az olması tikintinin, yeni texnologiyanın və avtomatlaşdırma mexanizmlərin tətbiqi, istehsalın yenidən təchizatı, müddətinin əhəmiyyətli şəkildə azaldır. Kapital tutumluğunun sıfır səviyyəsi əksər xidmət müəssisələrinə xarakterdir;

-bazarın konyuktur dəyişikliyinə adekvat və tez reaksiya verməyə, bir fəaliyyətdən digər fəaliyyətə keçməyə imkan verən çevik və operativ qərar qəbul etmək və s.

Kiçik müəssisələr çoxlu sayda səbəblərdən yaranır və yox olur. Bu növ sahibkarlıq fəaliyyəti üçün riskin yüksək dərəcəsi çoxlu sayda kiçik biznes subyektlərinin iflasını şərtləndirir. Yaranmasının ilk mərhələsində onlara çoxdan fəaliyyət göstərən müəssisələrlə müqayisədə yüksək xərclər xas olur. Məhz bu səbəbdən “gənc” müəssisələr həmişə yüksək matya dəyərinə malik olur. Təcrübənin olması da kiçik müəssisələrin iflasa uğramasının əsas səbəblərindən biridir. Eyni zamanda yeni yaradılan müəssisələrin sayı daimi artır. Deməli, qeyd edilənlərdən o nəticəyə gəlmək olar ki, kiçik biznesin yaranması və dinamikası ölkənin iqtisadi vəziyyətinin son nəticələrini (əhalinin məşğulluğu, ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM)

keyfiyyət tərkibi) şərtləndirir. Bu milli və beynəlxalq miqyasda müasir iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün sahibkarlığın bu sektorunun vacibliyini ortaya qoyur.

M. Amsterdamın ifadəsinə görə biznes zorakılığa əl atmadan özgə cibdən pulun əldə edilməsi bacarığıdır [29]. Bu gün müasir iqtisadi ədəbiyyatda sahibkarlığın mahiyyətinin dəqiq tərifinə rast gəlinmir. Müasir dövrdə makroiqtisadi inkişafda, milli innovasiya sisteminin formalaşması prosesində kiçik sahibkarlığın rolu durmadan artır. Dünya təcrübəsində kiçik və orta sahibkarlığın müəyyənləşdirilməsinə və təsnifatına dair müxtəlif kriteriyalar və yanaşmalar vardır. Daha çox rast gəlinən kəmiyyət kriteriyalarına işçilərin sayı, nizamnamə kapitalının həcmi, maliyyə göstəriciləri (xalis mənfəətin, ümumi gəlirin həcmi, aktivlərin dövriyyəsi), fəaliyyət növü aid edilir. “Bolton komitəsi” kiçik sahibkarlıq anlayışının üç əsas keyfiyyət əlmətini müəyyən edir. Bunlara aiddir:

-kiçik müəssisələrə satdığı malın həcminə və qiymətinə əhəmiyyətli təsir göstərməyə imkan verməyən kiçik satış bazarı,

-hüquqi müstəqillik. Kiçik müəssisə formalaşmış idarəetmə strukturu vasitəsilə idarə edilir,

-kiçik müəssisələrin idarəedilməsi onun mülkiyyətçisinin yaxud mülkiyyətçi tərəfdaşlarının istənilən xarici təzyiqlər olmadan sərbəst surətdə onun idarəedilməsinin bütün aspektlərində iştirakını tələb edir.

Milli innovasiya sisteminin yaradılması üçün kiçik sahibkarlığın innovasiya artımının iqtisadi amillərini fəallaşdırmaqdan başqa, əlverişli innovasiya yönümlü mühitin formalaşdırılması zəruridir. İnnovasiya mühiti bütün iqtisadi subyektlərin innovasiyalı inkişafını təmin edən və ona imkan verən mürəkkəb təşkilatı və strukturlaşmış məkandır. Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühiti innovasiyanın artım amillərinin fəallaşmasını təmin edən və ona imkan verən daxili və xarici strukturlaşmış məkan kimi çıxış edir. İnnovasiya artımının amillərinə xarici, daxili, subyektiv və obyektiv amillər aid edilir. İnnovasiya yaradan amillərə təşkilatı, transfer, işləmələr və tətbiq, biliklərin beynəlxalq həddi, innovasiya mühiti, innovasiyanın kommersiyalaşdırılması və s. mexanizmlərini aid etmək olar.

Baxmayaraq ki, maliyyə resurslarının hamısı innovasiya prosesinə xidmət etmir bəzi müəlliflər, məsələn P.Şeko maliyyə resurslarını da innovasiya yaradan amillərə aid edir. B.A.Kolokol texnoloji transfer mexanizminin tərkib hissələrini təsnifləşdirərkən işləmələri, innovasiya mühitini, biliyin beynəlxalq həddi ünsürlərini nəzərə almır. İnnovasiya yaradan amillər innovasiya artımını təmin edir və stimullaşdırır [16]. Əlbəttə ki, bu da özünü konkret təsərrüfat subyektinin innovasiyalardan istifadəsində və tətbiqində göstərir. Başqa sözlə desək kiçik sahibkarlığın innovasiya artımı amilləri innovasiyanın işlənməsi və tətbiqi əsasında kiçik sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətini yüksəldən yaxud intensiv inkişafını müəyyən edən amillərdir. İstehsalın müstəqil keyfiyyət amili kimi texniki tərəqqini özünə daxil edən iqtisadi artım amillərindən fərqli olaraq innovasiya artımının amilləri sadəcə texniki tərəqqi ilə deyil, həmçinin innovasiya, texnologiyanın özü, onun haqqında elmi təsəvvürün dəyişikliyi ilə xarakterizə olunur. Deməli, innovasiya artımının amillərinə, yəni xarici, daxili, subyektiv və obyektiv amillərə kompleks yanaşmaq lazımdır. İnnovasiya yardan subyektiv amillər kiçik müəssisələrin özünün fəaliyyəti yaxud fəaliyyətsizliyi (öz məhsullarının keyfiyyətinin, təhlükəsizliyinin yüksəldilməsinə maraqlı olması və s.) ilə müəyyən olunur. Obyektiv olaraq fəaliyyət göstərən innovasiya yaradan amillər (innovasiya infrastrukturunu ünsürlərinin yaradılması) kiçik biznes subyektinin fəaliyyəti yaxud fəaliyyətsizliyi ilə bağlı deyildir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya artımının xarici amillərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- kiçik sahibkarlıq sektorunun iri və orta sahibkarlıq sektoru ilə birbaşa qarşılıqlı fəaliyyəti, həmçinin ərazi və sahələrdə yaradılan və daimi fəaliyyət göstərən təsərrüfat şəbəkələri olən əlaqəli olan amillər,

- kiçik sahibkarlığın bugünkü fəaliyyəti və potensial imkanları üçün zəruri olan innovasiya infrastrukturunu amilləri,

- mövcud və artım potensialı olan innovasiyaların işlənilib hazırlanması və sınaqlarının keçirilməsi üçün regionun (sahənin) təcrübə bazasının maddi-texniki amilləri,

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə, xammal və informasiya resurslarına əlçatanlıq səviyyəsini müəyyən edən inzibati amillər,

-kiçik biznesin özünün mövcudluğunu və fəaliyyətini təmin edən amillər, yəni sahibkarlıq fəaliyyətinin zəruri normativ -hüquqi təminat.

Kiçik sahibkarlığın innovasiya yaradan daxili amillərinə innovasiya artımının istifadə edilən və potensial amilləri, iqtisadi, sosial və ekoloji, strateji və operativ amillər aid edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya artımının strateji və operativ amilləri şərti xarakter daşıyır. Bundan başqa innovasiya yaradan daxili amillərə işçi qüvvəsinin malik olduğu səriştəni, əməkdaşların intellektual kapitalını, mühüm istehsal proseslərinin əsasında duran məhsuldar innovasiya texnologiyaları, özünün rəqabət mövqeyinin saxlanılması və gücləndirilməsi, texniki və maliyyə imkanları da aid edilir.

Kiçik sahibkarlığın innovasiya yaradan amillərinin qaşılıqlı fəaliyyət mexanizmi qaşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan şəbəkə yaradır. Həmin amillər sistemi sahibkarlıq fəaliyyəti subyektinə və innovasiya mühiti kontekstində innovasiya mexanizmi təşkil edir. Milli innovasiya sisteminin formalaşdırıldığı şəraitdə innovasiya yaradan amilləri artımın xarakterinə görə intensiv və ekstensiv, səmərənin əldə edilməsinə görə neytral, əməyə və kapitala qənaət, təşkilatın iqtisadi ünsürləri və onların yaranması mənbələrinə, istehsal xərclərinin aşağı salınması istiqamətlərinə görə daxili və xarici amillərə ayırırlar.

Kiçik sahibkarlığın daxili innovasiya mühitinə kiçik təsərrüftə subyektinin daxili potensialını (əməkdaşların intellektual potensialı, resurs, təşkilatı, innovasiya potensialı) daxildir. Kiçik sahibkarlığın xarici innovasiya mühiti milli innovasiya sisteminin ünsürlərindən biri kimi çıxış edir və özündə aşağıdakı ünsürləri birləşdirir:

-innovasiyanın yaradıcıları (elmi-tədqiqat institutları, tədqiqatçı qrupları, innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən kiçik sahibkarlıq subyektləri və s.),

-innovasiya fəaliyyətinin resursla təminatı (dövlət strukturları, o cümlədən vençur fondları, xüsusi və xarici investorlar, innovasiya proseslərinin informasiya

dəstəyini həyata keçirən və innovasiyanın kommersiyalaşdırılması və transferti üzrə xidmətlər göstərən innovasiya vasitəçiləri və infrastruktur təşkilatlar),

-innovasiya infrastrukturuna dövlət dəstəyi (xüsusi iqtisadi zonalar, biznes inqubatorları, texnoparklar və s.),

-innovasiya yönümlü sahibkarlıq strukturları və hazır yenilikləri və təcrübə nümunələrini hazırlayan müəssisələr,

-innovasiya istehlakçıları,

-sahibkarlığın qarşılıqlı əlaqədə olan təşkilati-iqtisadi üsürləri (vahid informasiya mərkəzləri, konsolidasiya mərkəzləri, sahəvi mərkəzlər, kiçik çevik innovasiya kompleksləri və s.).

Milli innovasiya sisteminin yaradılması üçün ilkin şərtlərin toplanmasını sürətləndirən və ona maneə olan müəyyən stimulların tətbiqi innovasiya mühitinin hər bir unsurünün inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Kiçik sahibkarlıq qismində innovasiya yaradıcısı havasız məkanda fəaliyyət gösətmir, innovasiya mühitinin digər üsürləri və innovasiyanın yaradılması prosesinin iştirakçıları (innovasiya yönümlü sahibkarlıq strukturları, elmi-tədqiqat mərkəzləri və s.) ilə təsərrüftə əlaqələri təşkil edir. Lakin heç də bütün iştirakçılarla belə qarşılıqlı münasibətlər bərabər hüquqlu və əlverişli əsasda formalaşmır. İnnovasiyanın sifarişçisi innovasiya prosesini stimullaşdıran və fəallaşdıran, sonda innovasiya fəaliyyətinin aralıq və son nəticələrinin sahibi kimi çıxış edən dövlət strukturları və investolar kiçik sahibkarlıq subyektləri ilə olduqca həvəsiz qarşılıqlı münasibətlərə girir. Bunun nəticəsində innovasiyanın inkişafı baxımından kiçik sahibkarlığın əsas üstünlükləri özünün cəlbediciliyini itirir.

Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühiti özünə dövlət və sahibkarlıq strukturundan başqa, kiçik təsərrüfat subyektləri arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, innovasiya infrastrukturunun üsürlərini, həmçinin innovasiya artımı amillərini də daxil edir ki, bunlar da milli innovasiya sisteminin ilkin şərtlərinin formalaşdırılması üçün qidalandırıcı mühit kimi çıxış edir.

Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühiti arasında innovasiyanın texnoloji transfertini və təkrar istehsalını təmin edən innovasiya institutlarının məcmusu və onların qarşılıqlı əlaqəsi kimi müəyyən edilən innovasiyalı inkişafın institusional infrastrukturunun ayırd edilməsi zəruridir. N.V.Kalenski kiçik sahibkarlığın innovasiya mühiti kompleksində innovasiyalı inkişafın ümumi infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi çıxış edən intellektual kapital bazarının infrastrukturunun ayrılmasını təklif edir. İntellektual kapital bazarının belə infrastrukturunun ayrıca ünsür kimi verilməsi innovasiyalı inkişafın infrastrukturunun olmasını zəruri edir. İnnovasiyalı inkişafın mövcud institusional infrastrukturunu innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesində kiçik sahibkarlığın resurslarının yığılma və istifadəsinin balanslığını təmin edə bilmir ki, bu da institusional infrastrukturun yeni innovasiya üsürlərinin yaradılmasının əsaslandırılmasını tələb edir. İntitusional infrastrukturun yeni innovasiya üsürlərinin formalaşdırılması öz növbəsində innovasiya əsasda kiçik sahibkarlığın resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin, son nəticədə innovasiya artımının hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etməlidir. Beləliklə, demək olar ki, innovasiyalı inkişafın institusional infrastrukturunu kiçik sahibkarlığın innovasiya artımını müəyyənləşdirir və təmin edir, həmçinin milli innovasiya sisteminin ilkin şərtlərinin formalaşdırılmasının əsası kimi özünü göstərir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşdırılmasının idarəedilməsi idarəetmə formalarının, metodlarının və vasitələrinin köməyi ilə təsərrüfat subyektinin innovasiyalı inkişafının fəallaşdırılmasını təmin edən və ona kömək edən bazar məkanının təşkilati-iqtisadi strukturlaşması prosesinə dövlətin idarəetmə təsiridir. Ümumiyyətlə, kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşdırılmasının idarəetmə konsepsiyasını belə vermək olar: kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşdırılmasının idarəetmə konsepsiyasının metodoloji əsaslarını işləyib hazırlamaq; onun innovasiyalı inkişafının idarəedilməsinin məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmək; innovasiya mühitinin vəziyyətinin monitorinqi; kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafı üzrə yaxşı xarici təcrübəyə uyğunlaşmaq; kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşmasının idarəedilməsini müəyyən edən

şərtlərin, məhdudiyyətlərin təsir dərəcəsini və gücünün tədqiqatını aparmaq; kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin formalaşmasının idarəetmə formalarını və metodlarını müəyyən etmək; kompleks regional inkişaf məqsədilə prioritet sahələri aşkar etmək və dövlətin idarəetmə vasitələrinə kiçik sahibkarlığın həssaslığını qiymətləndirmək; dövlətin infrastruktur dəstəyinin təşkilati-iqtisadi formalarının (sahələrarası vahid informasiya mərkəzi, elmi-istehsal kompleksi) və innovasiya mühitinin formalaşan yeni üsürlərinin idarəedilməsi üzrə praktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını metodiki əsaslandırmaq.

İnnovasiya infrastrukturunu dedikdə innovasiya layihələrini uğurla həyata keçirmək üçün şərait yaradan və təmin edən innovasiya yönümlü, bir-birini tamamlayan obyektlər (informasiya, təşkilati, marketinq və s.) sistemi, innovasiya mühitinin üsürü başa düşülür. İnnovasiya infrastrukturunu kiçik sahibkarlıq subyektlərinin innovasiyalı inkişafının dəstəklənməsinin xüsusi təşkil edilmiş formasıdır. Bu gün innovasiya infrastrukturunun əsasını texnologiyaların transfert mərkəzləri, innovasiya-texnologimərkəzlər, texnoparklar, biznes inkubatorları və s. təşkil edir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi infrastrukturunun təşkilati kifayət qədər müxtəlifdir. Bu baxımdan kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi infrastrukturunun bir hissəsi, innovasiya mühitinin üsürü kimi çıxış edən texnoparklar böyük potensiala malikdir. Texnoparkların idarəedilməsi yalnız dövlət strukturlarına deyil, özəl-dövlət əməkdaşlığına əsaslanmalıdır. Kiçik sahibkarlığın mövcud innovasiya infrastrukturunun əsas üsürləri bir-birindən təcrid edilmiş və müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir. İnnovasiya infrastrukturunun müxtəlif üsürlərinin (resurs, informasiya, təşkilati və s. dəstək) qarşılıqlı fəaliyyətinin vahid mexanizmi yoxdur. Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin digər iştirakçıları ilə qarşılıqlı fəaliyyətini fəallaşdıran və quran mexanizmi stimullaşdırmaq üçün kiçik sahibkarlığın innovasiya infrastrukturunun mövcud üsürləri kifayət deyildir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya potensialını aşkar etmək və həyata keçirmək məqsədilə onların innovasiya mühitinin digər iştirakçıları ilə qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyətinin yeni formalarının qurulması mexanizminin stimullaşdırılması zəruridir. İnnovasiya

potensialı dedikdə kiçik sahibkarlığın bazarın tələblərinə çevik və operativ reaksiya, qərar qəbul edilməsinin yeni innovasiya variantlarını axtarıb tapmaq üçün özünün resurslarını fəal səfərbər etmə qabiliyyəti də daxil olmaqla innovasiyanın yaradılması və işlənilib hazırlanması üzrə hələ aşkar edilməmiş imkanlar başa düşülür. Başqa sözlə desək belə innovasiyalı qarşılıqlı fəaliyyəti optimallaşdırmaq üçün kiçik sahibkarlığın innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi infrastrukturunu çərçivəsində innovasiya mühitinin yeni üsürlərinin formalaşdırılması zəruridir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya infrastrukturunun pərakəndə üsürlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili və bunu nəticəsində sinergetik səmərənin əldə edilməsi üçün həmçinin milli innovasiya sisteminin yaradılması prosesinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi kiçik sahibkarlığın innovasiyalı inkişafı sisteminin formalaşdırılmasına yeni yanaşma zəruridir. Xarici innovasiya mühitinin üsürlərini onların yerinə yetirdiyi funksiyalardan (maliyyə, istehsal-texnoloji, kadr, ekspert-məsləhət və s.) asılı olaraq təsnifatlaşdırmaq olar. İnnovasiya fəaliyyətinin mərhələlərindən asılı olaraq innovasiya mühiti üsürlərini təsnifləşdirmək olar: yaranma (vençur maliyyələşdirmə fondları, biznes inqubatorları, kiçik çevik innovasiya kompleksi), işlənilib hazırlanma (qrantlar, texnoparklar, innovasiya-texnoloji mərkəzlər, sahələrarası vahid informasiya mərkəzi) və inkişaf (texnologiyaların transfert mərkəzi və innovasiyaların kommersiyyalaşdırılması, elmi-istehsal kompleksi).

Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin yaradılmasını təmin edən institutlardan başqa kiçik sahibkarlığın innovasiya potensialının fəallığını stimullaşdıran institutların ayırd edilməsi və sistemləşdirilməsi zəruridir. Onlara təşkilati (təşkilati, hüquqi və s. köməklik göstərən ictimai sahibkarlıq strukturları) və iqtisadi institutlar (dövlət və ictimai sahibkarlıq strukturları tərəfindən innovasiyaya olan tələbin artmasını stimullaşdırmaq, innovasiyanın irəliləməsi və onların tətbiqi üçün bazar institutlarının yaradılması və s.) daxildir. İnkişaf institutlarının əsas fərqləndirici xüsusiyyəti təşkilati-iqtisadi təsirin birbaşa olmayan vasitələri deyil, kiçik sahibkarlığın ixtisalaşması və kiçik, orta və iri sahibkarlıq strukturları arasındakı innovasiya proseslərinin bölgüsü əsasında inkişafın regional və sahəvi

prioritetlərinə müvafiq olaraq kiçik sahibkarlıq sektoru ilə qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasına iri və orta sahibkarlıq strukturlarının stimullaşdırılmasına istiqamətlənməsidir.

Yeni infrastruktur üsürlərinin yaradılması formasında kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafının dövlət dəstəklənməsi dəstək institutlarının təşkilini - yaranma mərhələsini xarakterizə edir. İqtisadi institutlar formasında kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafına dövlət dəstəyinə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə və resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənməsini nəzərdə tutan müxtəlif növ güzəşt və subsidiyalar daxildir. Ona görə də ilk növbədə iqtisadi formalar, yəni təşkilati -iqtisadi formalar da daxil olmaqla kompleks şəkildə dövlət dəstəyinin təşkili formalarını inkişaf etdirmək zəruridir. İnnovasiya fəaliyyəti üçün şəraitin formalaşdırılması (infrastruktur, maliyyə, təşkilati və s. üsürləri) öz-özlüyündə sahibkarlıq strukturlarını, ilk növbədə kiçik biznesdə innovasiya fəallığının ortaya çıxmasını stimullaşdırmır. Ona görə də dövlət üçün prioritet sahələrdə innovasiya proseslərinin məqsədmüvafiq fəallaşdırılması, yəni innovasiya yönümlü təsərrüfat sisteminin formalaşmasına istiqamətlənən milli innovasiya sisteminin yaranması üçün şəraitin formalaşmasının idarəedilməsi vacibdir. İnnovasiya yönümlü təsərrüfat sistemi dinamik, inkişaf edən orqanizm kimi özünü göstərən fəal qarşılıqlı təsirdə olan sahibkarlıq strukturlarına əsaslanmalıdır. O, xarici şəraitin dəyişikliyinə, ilk növbədə bazarın tələblərinə təs və adekvat reaksiyanı təmin edən müəyyən qarşılıqlı əlaqədə olan üsürlərin və proseslərin məcmusu kimi çıxış etməlidir.

İnnovasiya artımı amillərinin toplanması prosesi milli innovasiya sisteminin yaranması şərtlərinin formalaşması üçün əsas verir. Onlar arasında vacibi innovasiya fəaliyyəti iştirakçılarının - universitetlərin, tədqiqat institutlarının, laboratoriyaların, iri və orta sənaye təşkilatlarının, kiçik innovasiya təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyətidir. Bir çox tədqiqatçılar cəmiyyətin iqtisadi inkişafının əsas şərtinin yeni biliyin və texnikanın ortaya çıxmasını hesab edir. lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu konteksidə sosial və ekoloji amillərin nəzərə alınması da vacibdir. İqtisadi

sistemin yeni modelinin formalaşdırılması prosesinin əsası öz ifadəsini dövlət yaxud dövlət-özəl korporasiyalarda tapan keyfiyyətə yeni tip texnoloji və təsərrüfat quruluşudur. Onların düzgün təşkili innovasiyalı istehsalın yüksək dərəcəsi ilə fərqlənməlidir. Innovasiyalı istehsalın səviyyəsinin yüksəldilməsi və xammal iqtisadiyyatından dərin emal iqtisadiyyatına keçməsi iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının tələblərini təmin edən dövlət korporasiyalarının yaranmasını şərtləndirmişdir.

Milli innovasiya sisteminin qurulması tədrici inkişaf yılı ilə baş verir. Bu gün təşkilatlar çalışırlar ki, əmlakının tərkibində qeyri-maddi aktivlərinin payı yüksəlsin ki, bu da onlara əlavə mənfəətin əldə edilməsinə imkan verir. İntelektual biliyə əsaslanan belə iqtisadiyyat, mənfəətin yaradılmasında qeyri-maddi aktivlərin rolunun artması innovasiya yönümlü təsərrüfat sisteminin formalaşdırılmasının zəruri amilləridir. Qeyri-maddi aktivlərin müxtəlif formaları vardır. Onlara intellektual mülkiyyət, istehsalçıların işgüzar əlaqələr sistemi, istehsalçı brendinin nüfuzu və s. aid edilir. Yeni şəraitdə bazarda fəaliyyət göstərən təşkilatın xarakteri dəyişir. Çox vaxt yeni innovasiya müəssisəsinə böyük həcmdə istehsal fondları lazım olmur. Ona görə ki, maddi aktivlər intellektual aktivlər tərəfindən sıxışdırılıb çıxarılır və cari aktivlər kimi bilik, informasiya dövriyyədə daha çox əhəmiyyətə malik olur. İnnovasiya yönümlü kiçik təsərrüfat subyektinin böyük həcmdə maddi aktivlərə ehtiyacı olmadığından əsas fondların dəyərinin daimi olaraq azalması meylə müşahidə olunacaqdır. İqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması yeni növ xərcin informasiya xərcinin ortaya çıxmasına gətirib çıxarmışdır. ABŞ-da informasiyanın axtarılması, onun tərəfdaşlarla mübadiləsi, rəqabətçilərin fəaliyyətinin monitorinqi və s. kimi xərclərin xüsusi çəkisi emal sənayesində orta hesabla 30-40%, maliyyə institutlarında 60%-ə qədər təşkil edir. [25, səh. 30-33]. İnkişafın yeni mərhələsinə, yeni innovasiyalı iqtisadiyyata keçidin xüsusiyyəti iqtisadiyyatın virtual sektorlarının formalaşması və dinamik inkişafı ilə bağlıdır. Bu gün iqtisadiyyatın monetar sektoru üstünlük təşkil edir virtual sektor isə yalnız formalaşdır. İqtisadiyyatın virtual sektorundan resursların (maddi, pul, əmək) axını, infrastrukturun kifayət qədər

inkişaf etməməsi makroiqtisadi tarazlığın pozulmasına, digər sferalarda resursların, ilk növbədə istehsalda ixtisaslı kadrların çatışmazlığına gətirib çıxara bilər. Sənaye cəmiyyətindən sonrakı dövrə keçid və milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması üçün ilkin şərtlərin toplanması iqtisadi inkişafın mühüm və müstəqil ünsürü olan intellektual amilin yaradılmasını nəzərdə tutur. Cəmiyyətin sosial quruluşu dəyişir. Milli innovasiya sisteminin yeni insanları kiçik sahibkarlıq sektorunda çalışan və intellektual texnologiyaları işləyib hazırlayan alimlər, tədqiqatçılar olacaqdır. Rəqabətqabiliyyətliyi, inkişafı müəyyən edən və tapılmayan ən mühüm amillər bilik və informasiya olacaqdır, biliyin özü isə strateji resursa çevriləcəkdir. İnformasiyaya, biliyə əsaslanan iqtisadi sistemdə informasiya məhsulunun istehsalı prioritet xarakterdə təşkil edəcəkdir və iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorundan sonra dördüncü sektoru, yəni informasiya sektoru üstünlük təşkil edəcəkdir. Ümumiyyətlə, innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın ən mühüm xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

-cəmiyyətin peşə strukturunun dəyişməsi və kiçik biznesdə yaradıcı və intellektual, o cümlədən innovasiyalı fəaliyyət növlərinin üstünlük təşkil etməsi,

-köhnə növ resurslardan (səmərəli istifadə edilməyən) asılılığın yeniləri ilə (daha səmərəli) əvəz olunması nəticəsində azalması,

-yeni bilik və texnologiyaların təhlükəsizlik dərəcəsinin yüksəlməsi və s.

İnnovasiyalı inkişaf strategiyası dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Dövlətin sahibkarların innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaqlarına təsir etmək və stimullaşdırmaq imkanları vardır və təcrübədə dövlət bundan fəal istifadə edir. Bu təsir vasitələri kiçik biznesdə innovasiya fəaliyyətinin artımını müəyyən qədər stimullaşdır və yeni texnologiyanın xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxara bilər, lakin uzunmüddətli iqtisadi səmərə verə bilməz. Kiçik sahibkarlıq sektorunda innovasiya açlığı bir şərtlə - iqtisadiyyatın ayrıca götürülmüş hər bir sektorunda iri oyunçular arasında real rəqabətin mövcudluğunda yarana bilər. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin sərt qaydalarının innovasiya fəallığına müsbət təsirinin müəyyən həddi vardır. Lakin bazarda inhisarçılıq innovasiya artımı hesabına

istehlakçı uğrunda rəqabət mübarizəsinin mənasını heçə endirir. Məhz kiçik, orta və iri təsərrüfat subyektlərində innovasiya fəaliyyətinin nəticəsində tələbatın formalaşdırılması bütövlükdə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə gətirib çıxara bilər. Metodoloji baxımdan innovasiya sistemi haqqında təsəvvür cəmiyyətin texnoloji və informasiya bazasının modernləşdirilməsi problemini həll etməyə qadir milli innovasiya sisteminin yaradılması məqsədilə innovasiya prosesinə, onun formalaşmasına, strukturuna və dinamikasına tam və sistemli yanaşma zəruriliyinin qəbul edilməsi deməkdir. İnnovasiya sistemi inkişafın keyfiyyətə müasir mərhələsini müəyyən edən bilik və yeniliklərin transformasiyasını və təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan institutların və ictimai istehsal münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqədə olan sistemidir. XX əsrin 80-90-cı illərində bir qrup qərb iqtisadçıları (K.Frimen, B.Lundvall, R.Nelson, F.Xayek) [18]. innovasiya fəaliyyəti nəzəriyyəsinin ümumi metodoloji prinsiplərin əsaslanan milli innovasiya sisteminin müasir konsepsiyasını vermişdir. Burada xammal iqtisadiyyatından innovasiyalı iqtisadiyyata keçid prosesində iqtisadi inkişafın əsas amillərindən biri kimi biliyin yeri və roluna xüsusi önəm verilir. N.A.İvanov milli innovasiya sistemi dedikdə dövlətin milli sərhədləri şərcivəsində innovasiyanın yaradılması və həyata keçirilməsi ilə məşğul olan qarşılıqlı əlaqəli strukturlar (innovasiya proseslərini təmin edən hüquqi, maliyyə və sosial xarakterli institutlar) məcmusu başa düşülür. [19, səh. 61. Milli innovasiya sisteminin bu tərifini son dövrlərdə müxtəlif ölkələrin, o cümlədən onların milli innovasiya sistemlərinin inteqrasiya istiqamətliliyinin güclənməsindən başqa bütün əsas əlamətləri əhatə edir. Başqa sözlə desək, milli innovasiya sistemi innovasiya əsasında təşkilati-iqtisadi sahibkarlıq əlaqələrinin formalaşmasını təmin edən innovasiyanın əmələ gəlməsinə, diffuziyasına və transfertinə istiqamətlənən inteqrasiya fəaliyyətinin, milli iqtisadi sisteminin tərkib hissəsi olan innovasiya infrastrukturunun, sahibkarlıq institutlarının və strukturlarının məcmusu kimi başa düşülür.

Ölkədə milli innovasiya sisteminin formalaşmasına bir necə mərhələ daxil edilir: Bunlara aiddir:

1) Sənaye iqtisadiyyatının yaranması (yerli innovasiyanın işlənilib hazırlanması üçün texnoloji və təşkilati baza),

-elmin maddi bazasının və strukturunun inventarizasiyası,

-yerli innovasiyanın işlənilib hazırlanması üçün texnoloji, təşkilati və informasiya bazasının yaradılması,

-innovasiya proseslərinin iştirakçılarının- dövlət, elmi sektor və sahibkarlıq strukturları arasındakı əməkdaşlığın inkişafını stimullaşdıran innovasiyanın normativ-hüquqi bazasının yaradılması,

-yerli innovasiyanın işlənilib hazırlanması üçün maliyyələşdirmə fondlarının, o cümlədən vençur maliyyələşdirmə fondlarının yaradılması,

-innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi infrastrukturunun qurulması.

2) İnformasiya iqtisadiyyatının yaranması.

-dövlətlə elmi təşkilatların, sahibkarlıq strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsinin və əməkdaşlığının formalaşdırılması,

-milli innovasiya sisteminin yaradılmasının şərtlərindən biri kimi dövlətin maliyyə, istehsal, təhsil və infrastruktur institutları ilə sahibkarlıq strukturlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin yeni modelinin işlənilib hazırlanması,

3) İnnovasiyalı sahələr sisteminin formalaşması.

-sahəvi innovasiya infrastrukturunun yeni üsürlərinin yaradılması,

-sahəvi kiçik sahibkarlıq strukturlarının biznesində biliyin kommersiyalaşdırılması

4) Ölkədə milli innovasiya sisteminin inkişaf istiqamətlərinin formalaşdırılması.

-innovasiyalı prioritet sahələrin dövlət dəstəklənməsinin texnoloji istiqamətlərinin seçilməsi,

-seriyalı elm tutumlu və rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsal etmək baxımından “fundamental tədqiqat-tətbiqi ETTKİ-texnologiya-istehsal-satış” fasiləsiz tsiklin yaradılması,

-“ideya-texnologiya-ödəməqabliyyətli tələbi olan məhsul istehsalı” innovasiya tsiklinin mərhələsində sahibkarlıq strukturlarının şəxsi resursları ilə maliyyə resursları ilə dövlət təminatlılığı arasındakı balansın yaradılması,

- kiçik, orta və iri sahibkarlıq strukturlarının sahələrarası elmi-texniki və innovasiya əlaqələrinin stimullaşdırılması.

İnnovasiya sisteminin yaranması prosesi müxtəlif ölkələrdə eyni şəkildə baş vermir. Ayrı-ayrı ölkələrin sahibkarlıq strukturları innovasiyalı inkişafa keçidi tədricən həyata keçirir. Hər bir ölkədə institusional üsürlərin milli konfigurasiyası formalaşır. Model çərçivəsində milli innovasiya sisteminin milli xüsusiyyətləri-dövlətin iştirak payı, kiçik, orta və iri sahibkarlığın qarşılıqlı fəaliyyət sistemi, innovasiya fəaliyyətinin sahəvi strukturu və inkişaf dinamikası - formalaşır.

Kiçik sahibkarlığın əsas funksiyası iri təşkilatlar tərəfindən istehsalı məqsədmüvafiq yaxud yüksək mənfəətli olmayan məhsul və xidmətlərlə əhalinin təlabatının ödəməkdən ibarətdir. Bununla yanaşı bu sektorun sosial funksiyası da, yəni yeni iş yerlərinin yaradılması - vardır. Eyni zamanda müasir dövrdə kiçik sahibkarlığın innovasiya funksiyası məqsədi innovasiya fəaliyyəti olan sahibkarlığın qarşılıqlı əlaqələr sisteminin olmaması səbəbindən praktiki olaraq həyat keçirilmir. Kiçik sahibkarlığın daxili innovasiya mühitünə innovasiyalı inkişaf prosesində ortaya çıxan innovasiya potensialı daxildir. Böyük innovasiya potensialı ən yeni texniki və texnoloji ideyaların yarandığı və həyata keçirildiyi seqmentdə, yaradıcı əmək sferasında cəmləşir. İnnovasiya potensialının yaradılması və həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyətə strateji inkişafa istiqamətlənən yeni məqsədlərin və vəzifələrin müəyyən edilməsi üzrə tədbirlər məcmusu daxildir. Başqa sözlə desək , innovasiya potensialı iqtisadi sistem üsürlərinin, xüsusilə kiçik sahibkarlığın qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə yaxud strateji dəyişikliyə nail olmağı təmin edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə hazırlıq dərəcəsidir. Məhz o innovasiya artımının stimullarından biri kimi çıxış edir. Kiçik sahibkarlıq sektoru qeyd edilən funksiyalarından başqa özünün innovasiya potensialını reallaşdıraraq işçilərin əməyinin yüngülləşdirilməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənən keyfiyyətə yeni məhsul və

texnologiyaların işlənilib hazırlayan və həyata keçirən işçilərin yaradıcı potensialını aşkar edir, konkret innovasiyalı kiçik biznes subyektinin, sahənin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətini yüksəldir. Sahibkarlıq strukturunun inkişafı, istehlakçı qismində cəmiyyətin artan tələbləri sahibkarlıq strukturlarında birləşən və dəyişən tələbə diqqətlə reaksiya verən yeni təsərrüfat əlaqələrinin formalaşdırılmasını zəruri edir. Kiçik sahibkarlıq cəmiyyət, iri və orta sahibkarlar arasında qarşılıqlı əlaqələr şəbəkəsinin formalaşmasını təmin edən əlaqələndirici həlqə kimi çıxış edir. Belə yanaşma sahibkarlıq strukturlarının təsərrüfat əlaqələri sistemində zəruri ünsür kimi (onun əlaqə-vasitəçi məqsədləri) kiçik sahibkarlığın mahiyyətini ortaya qoyur. İri və orta təsərrüfat subyektlərlə müqayisədə kiçik biznesdə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən dəstək, iri və orta sahibkarlıq strukturları ilə qarşılıqlı əlaqə olmadan mümkün deyildir. Bu kiçik biznesdə innovasiya fəaliyyətinin əsas fərqləndirici xüsusiyyətidir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin amortizasiya ayırmaları olmur, innovasiya məqsələri üçün uzunmüddətli investisiyadan praktiki olaraq istifadə edə bilməz. İri və orta sahibkarlıq strukturlarından fərqli olaraq kiçik sahibkarlıq subyektlərinin özlərinin innovasiya potensialının həyata keçirilməsi onların bazarda yaşamasının və rəqabətqabiliyyətliliyinin əsasıdır. Beləliklə, ölkədə milli innovasiya sisteminin yaradılması prosesində kiçik sahibkarlığın əsas funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- əlaqə - vasitəçi məqsədlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində sahələrin, regionun və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafını stimullaşdırmaq və innovasiyanı fəallaşdırmaq,

- ölkə əhalisinin həyat keyfiyyətini və səviyyəsini yüksəltmək,

- innovasiyalı iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və dayanıqlı inkişafını təmin etmək.

§1.2. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə kiçik sahibkarlığın funksiyaları

Kiçik sahibkarlıq müxtəlif sosial-iqtisadi vəzifələr yerinə yetirir və məhz kiçik biznes sosial-iqtisadi dəyişikliklərin, iqtisadiyyatın innovasiya yönümlüyünün gücləndirilməsinin və onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsasıdır. Məsələn, müasir dövlətin rifahı bütövlükdə kiçik biznesin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Kiçik sahibkarlıq iqtisadi fəal əhali üçün kifayət qədər əhəmiyyətlidir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi kiçik sahibkarlığın iqtisadiyyatda olduqca mühüm rol oynadığını göstərir. İnkişaf etmiş kiçik müəssisə ilk növbədə iqtisadi artıma, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə, keyfiyyətli və təhlükəsiz məhsullarla bazarın tələbatının ödənilməsinə təsir edir, yəni bu növ sahibkarlıq istənilən dövlətin iqtisadi, sosial və digər növ aktual problemlərini həll edir. Əksər dövlətlərin iqtisadi və sosial münasibətləri sistemində kiçik sahibkarlıq mühüm funksiyalar yerinə yetirir. Belə funksiyalara innovasiyalılıq, normal rəqabət mühitinin saxlanması, əlavə iş yerlərinin yarıdılması, inhisarşılığın qarşısının alınması, həmçinin istehlak tələbini genişləndirilməsi və peşəkar fəallığın yüksəltməsi və s. aiddir. Kiçik biznesin əlavə iş yerləri yaratması inflyasuya kimi mühüm problemin həll edilməsinə kömək edir ki, bu da özünün mövcudluğu və inkişafı üçün müsbət üstünlükdür. Baxmayaraq ki, istənilən inkişaf etmiş dövlətin siması iri müəssisələrdir bazar təsərrüfatçılığı sistemində ölkənin həyatının həqiqi əsası kiçik müəssisələrdir. Belə ki, onlar işgüzar həyatın daha kütləvi, dinamik və çevik formasıdır. Məhz kiçik sahibkarlıq sektorunda iri biznes üçün qidalandırıcı mühit olan ölkənin milli resurs potensialının əsas kütləsi yaradılır və istifadə edilir. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş bütün ölkələrdə dövlət kiçik sahibkarlığa böyük dəstək göstərir. Kiçik biznes nisbətən kiçik miqyasda sahibkarlıq fəaliyyətidir. Daha geniş mənada bu anlayışa belə tərif vermək olar: “kiçik biznes inzibati baxımdan dövlət və digər qurumlardan asılı olmayan, mal və xidmətlərin alıcılıq tələbi altında istehsalının həcmi və strukturunu formalaşdıran, bazara istiqamətlənən kiçik və orta müəssisələrin xüsusilaşmış iqtisadi sistemidir” [20,səh.2].

Sahibkarlıq innovasiya cəhətlərinin məcburi mövcudluğu, yəni yeni məhsul istehsalının, fəaliyyət profilinin dəyişməsinin yaxud yeni müəssisələrin olması ilə xarakterə olunur. İstehsalın, keyfiyyətin idarəedilməsinin yeni sistemi, istehsalın təşkilinin yeni metodlarının və yeni texnologiyaların tətbiqi də həmçinin innovasiya cəhətləridir. Deməli, o nəticəyə gəlmək olar ki, kiçik biznes üçün innovasiyalılıq müəssisələrin yaradılması və gələcək inkişafı üçün əhəmiyyətli əlamət, ayrılmaz və zəruri hissədir.

İnnovasiya fəaliyyəti çoxsəviyyəli, kompleks anlayışdır. Ona yalnız yeni texnologiyanın, orijinal ideyaların hazırlanması deyil, yeni məhsulun yaradılması da daxildir. Həmçinin olduqca vacibdir: innovasiyanın yayılması (diffuziya), bazarın yeni sektorlarının formalaşdırılması, digər sferaların yeni məhsullara və texnologiyalara uyğunlaşması. Ona görə də innovasiya fəaliyyətində infrastruktur, yəni patent, konyuktur, elmi-texniki informasiyanın yayılması yolları, bu fəaliyyətin fəallaşdırılmasının təşkilati və maliyyə üsulları, həmçinin təhsil sistemi və elmi kadrların hazırlanması və s. xüsusi rol oynayır. Yeni məhsulların və biliklərin əldə edilməsinə istiqamətlənən innovasiya fəaliyyəti qanunauyğun olaraq yeni məhsulların, texnologiyaların, texniki vasitələrin, materialların, təşkilati və idarəetmənin yeni üsullarının və s. kommersiyyalaşdırılmasıdır ki, bu da sosial-iqtisadi, ekoloji yaxud digər səmərə verir.

Müasir dövrdə ictimai həyatın bütün istiqamətlərində qlobal rəqabətin kəskinləşdiyi, həmçinin iqtisadiyyatın moderinləşdirildiyinin zəruri olduğu müasir şəraitində dayanıqlı sosial-iqtisadi artıma nail olunmasının mühüm amili miqyaslı, sabit və dinamik innovasiyalı inkişafdır. Ölkənin həyatqabiliyyəti elmi-texniki tərəqqidən və istehsalın baza amillərinin intellektuallaşdırılması səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ölkəmizdə innovasiya layihələrindən və ideyalardan az istifadə olunmasına baxmayaraq bu göstərici ABŞ-da 50%-i, Yaponiyada 90%-i ötür. Bununla yanaşı elmtutumlu məhsulların dünya ticarətində ölkənin rolu demək olar ki, nəzərə çarpmır.

Ənənəvi olaraq innovasiya anlayışı Y.Şümpeterin adı ilə bağlıdır. XX əsrin birinci yarısında elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə təsiri onun tərəfindən tədqiq edilmişdir. O hesab edirdi ki, istehsal etmək bizim sferada olan şeylərin və güclərin kombinasiyası deməkdir. Bu tədqiqatla yeninin yaradılması, yaxud yeninin tətbiqi, yeni satış bazarının mənimsənilməsi, həmçinin yeni yarımfabrikatların yaxud xammal mənbələrinin əldə edilməsi kimi innovasiyanın məzmunu açıqlanmışdır.

İqtisadi ədəbiyyatda “yenilik”, “innovasiya” anlayışlarının tərifinə, innovasiyanın təsnifatlaşdırılmasına vahid yanaşma yoxdur. Bəzi müəlliflər innovasiya anlayışına yeniliyin sinonimi kimi baxılmasını təklif edir. Yenilik dedikdə yeni hadisə, metod, adət, qayda başa düşülür. Eyni zamanda “yeniliyin tətbiqi” anlayışı mahiyyət etibarilə yeniliyin istifadəsi prosesidir. Bu kontekstdə “innovasiya” və “yeniliyin tətbiqi” anlayışları sinonimdir. Deməli, yenilik dedikdə müəyyən fəaliyyət sferasında tədqiqatların və işləmələrin formalaşdırılmış yekun nəticəsi başa düşülür. İnnovasiya bəzi səmərəni (iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji, sosial) əldə etmək üçün yeniliyin həyata keçirilməsinin son nəticəsini göstərir. Bir tərəfdən innovasiya müəssisənin inkişafının hansısa alternativ strateji variantlarının həyata keçirilməsi vasitəsidir, digər tərəfdən müəssisədə istehsal edilən məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin və onun iqtisadi göstəricilərinin artırılması üsuludur.

Müasir dünya iqtisadiyyatında innovasiya və elmi-texniki fəaliyyət innovasiya yaratmanın zəruri şərtidir. öz növbəsində elmi-texniki fəaliyyət elmi və texniki biliklərin yaradılmasına, tətbiqinə, inkişafına, yayılmasına və istifadəsinə istiqamətlənir. Ona tədqiqat və işləmələr, kadrların hazırlanması, təhsil və müxtəlif xidmət sferaları daxildir. Elmi-texniki potensial, yəni cəmiyyətdə toplanmış biliklər, təşkilati və maddi şərtlərlə kombinasiyası elmi-texniki fəaliyyətin səmərəliliyini müəyyən edir. Aparıcı xarici kampaniyaların korporativ strategiyası daimi innovasiya ünsürləri ilə əlaqəlidir. Bu kampaniyaların rəqabət üstünlüyü yalnız güclü intellektual resurslara malik olması deyil, həmçinin innovasiya prosesləri və innovasiya məhsulları haqqında sistemli təsəvvürün olması əsasında formalaşır. Uğurlu transmilli

korporasiyalar üçün innovasiya fəallığı həlledici rəqabət üstünlüyüdür. Eyni zamanda müxtəlif növ risklər də ola bilər. Bununla əlaqədar olaraq innovasiya fəallığının vasitə və mexanizmlərinin təhlili ayrıca diqqət tələb edir. Bir çox xarici ölkə tədqiqatçıları innovasiya aktivliyi anlayışını əsaslandırılmış və onun qiymətləndirilməsi prinsiplərini və kriteriyalarını işləyib hazırlamışdır.

Elmi tədqiqatın obyektini kimi innovasiya sahibkarlığı iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər geniş vermişdir. Onun inkişafının mühüm aspektlərindən biri kiçik və innovasiya sahibkarlığı institutlarının inkişafı zəruriliyidir. Kiçik biznes uyğunlaşmanın çevikliyini artırır, yeni işçi qüvvəsindən istifadə hesabına sabitliyi möhkəmləndirən dünya iqtisadiyyatının və onun strukturunun mühüm ünsürüdür. Bunu müxtəlif ölkələrin təcrübəsi sübut edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik sahibkarlığın inkişaf sistemində aşağıdakı əsas inkişaf və onun rolunun transformasiyası meylləri ayırd edilir:

-son on ildə inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes sektoru yüksək ixracö-nümlülüyü ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, Qərbi Avropada bu sektor tərəfindən xarici bazarda rəqabət edilən məhsulların xüsusi çəkisi 50%-ə çatır, ABŞ və Yaponiyanın bir sıra sahələrində 30-40% səviyyəsində tərəddüd edir,

-kiçik və orta müəssisələr xarici investisiyanın cəlb edilməsi və şəxsi fəaliyyətə transmilliləşdirilməsi ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta müəssisələr xarici investisiyanı həyata keçirən kampaniyaların ümumi sayının təxminən yarısını təşkil edir. Ona görə də bu sektorun texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsində fəallığı görünür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kiçik biznes sektorunun ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrində rolunun artması sahələrarası ixtisaslaşmadan sahədaxili ixtisaslaşmaya keçidlə bağlıdır,

-kiçik sahibkarlıq strukturu olmadan mükəmməl beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığı həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Belə ki, ABŞ-da lisenziyalı ixracat bağlaşmalarının 50%-i kiçik biznesin payına düşür. Bundan başqa kiçik biznes konkret ixtiranın həyat tsiklinin daha ilkin mərhələsində texnoloji yeniliyin tətbiqini həyata keçirir. Kapital ixracı ilə müqayisədə lisenziyanın satışı sahibkarlığın daha az

riskli formasıdır. Kiçik kampaniyalarda lisenziyalardan daxilolmalar məcmu gəlirlərin təxminən yarısını təşkil edir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, iri transmilli korporasiyalarda bu göstərici 5%-i ötmür.

Hesablamalar göstərir ki, bütün kampaniyaların ümumi sayında kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisi 90%-ə, məşğulluğun strukturunda bu sektorda çalışanlar 70%-ə, əlavə dəyərin formalaşmasında payı 70%-ə çatır. Başqa sözlə desək inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes milli iqtisadiyyatın ən çəkili hissəsidir. Oxşar mellər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün də xarakterikdir. Belə ki, Çənubi-Şərqi Asiyanın yeni sənaye ölkələrinin ixracında kiçik müəssisələrin yüksək səmərəliliyi aydın özünü göstərir [18,23]. Bununla əlaqədar olaraq kiçik biznes nəinki böhran dövründə işsizliyin səviyyəsini azaldır və əhalinin məşğulluğunu artırır, hətta milli iqtisadiyyatın uğurlu fəaliyyətinə və inkişafına imkan verən bir sıra vacib sosial və iqtisadi funksiyalar yerinə yetirir. Onlara əhalinin əksər təbəqələrinin gəlirlərinin yüksəldilməsi və orta təbəqənin formalaşdırılması, rəqabətin inkişafı və iqtisadiyyatın antiinhisar xarakterinin formalaşdırılması, təsərrüfat subyektlərinin innovasiya aktivliyinin artması və əksər sahələrdə innovasiyanın tətbiqi prosesinin sürətlənməsi, iqtisadiyyatın strukturunun müsbət dəyişikliyinə təsir etməsi, ÜDM artması və s. daxildir. Dünya meyli xarici ölkələrin müasir iqtisadiyyatında kiçik innovasiya sahibkarlığının rolunun artmasını əyani göstərir ki, bu da kompleks şərtlərlə bağlıdır. Onlara aiddir:

- bazarın dinamik xarakteri,
- kiçik sahibkarlığın inkişafında qadınların və özüməşğulluğun xüsusi şəkisinin atması ilə əlaqədar olaraq dünya əmək bazarının transformasiyası,
- sosial-iqtisadi inkişafın postsənayeləşdirilməsinə keçid nəticəsində istehsalın təşkilati və texnoloji strukturunun daimi dəyişir ki, bu da texnologiyanın fasiləsiz təkmilləşdirilməsini fəallaşdırır və innovasiya aktivliyini artırır. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində innovasiyalılıq qeyd edilən dəyişikliklərə asanlıqla adaptasiya olmağa imkan verir,
- cəmiyyətin tələbatlarının xarakterinin və strukturunun dəyişməsi,

-infrastrukturunun baza ünsürü kiçik innovasiya biznesi olan innovasiyalı iqtisadiyyata təcricən keçmək.

Cari yüzilliyin əvvələrində məlum oldu ki, müasir dünya təsərrüfatının əsası elm və texnoloji tutumlu istehsalıdır. İndiki dövrdə ictimai sərvət daha çox bilik və informasiyaya sahib olma ilə assosiasiya olunur. Bundan başqa iqtisadiyyatın ikinci və üçüncü sektorunun məhsulları daha çox nadir və təkrar istehsal oluna bilməyəndir. Bütövlükdə sahibkarlığa təşəbbüskarlıq, öz üzərinə müəyyən riskləri götürmək qabiliyyəti və hazırlığı, istehsal amillərinin kombinasiyası zəruriliyi, həmçinin yenilik, yaradıcılıq kimi əlamətlər xarakterikdir. Ənənəvi olaraq kiçik biznes yeni təşkilat yaradan insanın, sahibkarın fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesinin inkişafı, bazar subyektləri arasında rəqabətin kəskinləşməsi və beynəlxalq ticarətdə yüksək texnoloji sektorun xüsusi çəkisinin artması innovasiya ilə sahibkarlığın qarşılıqlı asılılığını gücləndirir. Müasir şəraitdə innovasiyalı inkişafın milli strategiyasının baza istiqamətlərinə əlverişli sahibkarlıq mühitinin və mədəniyyətinin formalaşdırılması (sahibkarın imici, biznesin təlabatlarının və təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti üçün ümumi şəraitin nəzərə alınması, maliyyə resurslarının qıtlığının aradan qaldırılmasına dəstək, kompaniyanın həyat tsiklinin sürətli keçidini stimullaşdırmaq), bütün kiçik biznes subyektlərinin və kompaniyaların biliyin ümumdünya axınına cəlb edilməsi, innovasiya sistemində əməkdaşlığın stimullaşdırılması, biliyin lokal transfertinə kömək edilməsi, insanın sahibkarlıq kapitalının inkişaf etdirilməsi, sosial innovasiya və sosial sahibkarlıq mühitinin moderinləşdirilməsi, innovasiyanın inkişafının sosial fondlarının yaradılması, sosial innovasiyaya və sosial sahibkarlığa təsirin qiymətləndirilməsi və s. aid edilir. Deməli, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması kiçik innovasiya sahibkarlıq strukturlarının fəaliyyət dairəsini genişləndirir. Belə şərait beynəlxalq rəqabətin forması və yeni iqtisadiyyatın, o cümlədən kiçik biznesin arxitektoru ki, bu da biznesin iki müstəqil vektorunun- inqilabi və təcrici - formalaşmasına gətirib çıxarır. Birinci qrup əsas məqsədi yeni texnoloji amillərin yaradılması əsasında rəqabət üstünlüyünə nail olmaq olan kommersiya strukturlarının yaradılmasını tələb

edir. Əksinə tədrici qloballaşma kiçik biznesin qlobal rəqabət mexanizminə inteqrasiyasının obyektiv tarixi proses olması ilə xarakterizə edilir. Kiçik biznesin tədrici qloballaşmasında əsasən iri bizneslə qaşılıqlı fəaliyyətinin formalaşması strategiyasına üstünlük verilir. Kiçik sahibkarlığın çətinliklərinə xarici bazar haqqında informasiya qıtlığını, rəhbərlərin səriştəliliyinin aşağı səviyyədə olmasını, valyuta məzənnəsinin dinamikasını və s. aid etmək olar. Qeydedilən problemlərin aradan qaldırılması və kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığının artırılması, həmçinin ixracat potensialının gücləndirilməsi üçün kiçik sahibkarlıq strukturlarının öz aralarında və iri bizneslə əməkdaşlığı vacibdir. Digər kiçik müəssisələrlə birləşmə malın birgə irəliləməsi və xarici bazarın öyrənilməsinə imkan verir. Fransada onlar “müəssisələr klubu”, ekspertlər birliyi və s. kimi müxtəlif formalarda fəaliyyət göstərir. Təcrübədə lokal tərəfdaşlarla birgə müəssisələrin formalaşdırılması müxtəlif fərmlərdə (xarici tədarük (alış-satış) bürosu, beynəlxalq ticarət cəmiyyəti və s.) həyata keçirilir. Filialların təşkili olduqca bahabəşə gəlir və ona görə də kiçik biznes lokal kapitallı birgə müəssisələrin yaradılmasına daha çox diqqət yetirir. Belə yanaşma risklərin azalmasını, ucuz başa gəlməni təmin edir. Əksər hallarda yerli sahibkarların əsas motivi xarici tərəfdaşların innovasiya potensialından istifadə etməsidir. Əgər kapital ixracında kiçik biznesin rolunu qiymətləndirsək onu qeyd etmək olar ki, əmtəə ixracı ilə müqayisədə onun xüsusi çəkisi daha azdır. Araşdırma göstərir ki, inkişaf etmiş ölkə qrupları üzrə əmtəə ixracında kiçik sahibkarlığın payı 25%-ə çatdığı halda, kapital ixracında payı yalnız 5%-ə qədərdir. Eyni zamanda kiçik sahibkarlıq subyektləri təşəbbüskar iri biznes strukturları olan investisiya layihələrinə fəal cəlb edilir.

Qabaqcıl texnologiyaların mübadiləsində və texnoloji yeniliklərin xaricidə satışında kiçik biznes müüm rol oynayır. Patent və lisenziyaların (ticarət nişanlarından başqa) və patentlylənməmiş intellektual mülkiyyət obyektlərinin (texnoloji təcrübə, nou-hau) satışı istiqamətlərində texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsində onun mövqeyi olduqca güclüdür. Lisenziya və patentlərin ixracında kiçik biznesin fəallığı bir sıra səbəblərlə şərtlənir. Onlara aiddir:

-texnologiyaların satışı xarici iqtisadi əlaqələrin ən az riskli və tələbat olan formasıdır,

-lisenziyanın satışı yüksək əlavə xərclərlə bağlı deyildir,

-lisenziyanın satışı kampaniyada kapital yığımını sürətləndirərək ixracatdan valyuta daxilolmalarını təmin edir,

-texnologiyaların satışı xarici filiallarla sıx əlaqələrin qurulmasının və birgə müəssisələrin yaradılmasının başlanğıc mərhələsidir.

Kiçik biznes elmi-texniki tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsidir. Belə ki, məsələn, ABŞ-da ölkədən ixrac edilən lisenziyaların 50% bu sektorun payına düşür. Yaponiyada bu göstərici 20%-dən çox, Avropa ölkələrində 40%-ə qədər təşkil edir [16,18, 23]. Müasir şəraitdə innovasiyalı kiçik kampaniyaların coğrafi quruluşuna gəldikədə isə onu qeyd etmək olar ki, ABŞ kampaniyaları texnologiyaların satışını əsasən Latın amerikasına və avropa ölkələrində, Avropa ölkələri region daxilində, yapon kampaniyaları Asiya və Afrikanın digər ölkələrində həyata keçirir. Eyni zamanda kiçik biznes müəssisələrinin xarici iqtisadi əməkdaşlığının mütərəqqi (innovasiyalı) istiqamətinin fəallaşdırılması əsasında beynəlxalq təsərrüfat mühitində innovasiya biznesinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş "qlobal şəraitdə doğulan" kimi xarakterizə olunan kampaniyalar üçün xarakterikdir. Belə kiçik biznes kampaniyalarına bir sıra xüsusiyyətlər xasdır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- yaranma anından bu kampaniyalarda menecmentə bütün dünya iqtisadiyyatının bazarı kimi baxılır,

-başlanğıcda bu strukturlar ilk iki il ərzində bir neçə növ mallar ixrac edir və ixrac bir qayda olaraq ümumi satışın həcmnin 25%-i ötür,

-çox vaxt belə strukturlar illik satış həcmi 100 mln. ABŞ dollarından çox olmayan kiçik istehsalçılar olur,

- əksər kampaniyalar miqyaslı texnoloji dağılmanın fəal subyektləri tərəfindən yaradılır.

Kiçik biznesin innovasiya fəallığı sahələrdən və onun tənzimlənməsi səviyyəsində asılı olaraq dəyişir. Əgər beynəlmilləşdirmə strategiyası kontekstində

yanaşılsa “qlobal şəraitdə doğulan” kompaniyaların yönəldiyi istiqamətləri qlobal genişlənmə və qlobal təsir kimi müəyyənləşdirmək olar. Qlobal genişlənmədə məqsəd M.Porterin determinantlarının uzlaşdırılması əsasında orta zaman kəsiyində əlavə rəqabət üstünlüyü formalaşdırmaqdan, qlobal təsirin məqsədi isə uzunmüddətli dövrdə rəqabət üstünlüyünü təmin edən nadir texnologiya və mallar formalaşdırmaqdan və tətbiqindən ibarətdir. Kiçik sahibkarlığın qloballaşmasının inkişafı iki istiqamət üzrə - davranış strategiyası, fəaliyyət mühiti, funksional istiqamətlik və beynəlxalq əməkdaşlıq formaları - gedir. Beləliklə, qeyd edilənlərdən görüldüyü kimi dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı müasir şəraitdə kiçik biznesin rolunun transformasiyasında mühüm meyllər müşahidə olunur. Belə ki, kiçik biznes sektoru milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini təmin edən mühüm funksiyasını həyata keçirərək transmilli korporasiyalarla sıx əməkdaşlıqda ölkənin milli maraqlarına nail olmağın əlaqələndirici həlqəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda elmi-texniki tərəqqi sferasında iqtisadi münasibətlərin dərinləşmədiyi şəraitdə kiçik firmalar ölkə iqtisadiyyatının strukturunun modernləşdirilməsinin və innovasiya fəallığının yüksəldilməsinin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Qlobal innovasiya məkanının transformasiyası kiçik sahibkarlığın rolunu artırır, lakin bu sektora maliyyə kapitalının qıtlığı ilə üzləşməsi müəyyən problemlər yaradır. Odur ki, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə onlara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi zəruridir. Fikrimizcə, bu cür yanaşma ölkənin milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasında kiçik innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyətini daha da artıracaqdır.

§1.3. Kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığının stimullaşdırılması və dünya təcrübəsi

Hər bir ölkə və onun milli iqtisadiyyatı təbii-iqlim şəraiti, təbii resurslarının olub - olmaması, insan potensialı, milli mentaliteti, idarəetmənin vəziyyəti və s. ilə bir-birindən fərlənir. Bütün bunlar dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, elmi-texniki, o cümlədən innovasiya siyasətinin məzmununa və əsas istiqamətlərinə təsir göstərir. Kiçik sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafının dünya təcrübəsi ona XX əsrin əvvəllərində istinad edildiyini subut edir [11, səh.84]. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş

ölkələrdə innovasiyalı inkişafın üç əsas modelini fərqləndirmək olar. [12, səh. 232]. Elm və innovasiyalı inkişafda liderliyə istiqamətlənən ölkələr (ABŞ, İngiltərə, Fransa). Bu ölkələr iri məqsədli kompleks proqramlarına və layihələrinə (iqtisadiyyatın hərbi-sənaye sektoru), fundamental və tətbiqi tədqiqatlara böyük maliyyə resursları ayırırlar. İqtisadiyyatın bütün sferalarında əlverişli innovasiya mühitini yaradan, innovasiyanı fəal genişləndirən ölkələrə Almaniyayı, İsveçi, İsveçrəni aid etmək olar. Yaponiya, Çənubi Koreya kimi ölkələr dünya elmi-texniki tərəqqinin nəliyyətlərinə həssalığı, bütün növ innovasiyalar sahəsində müxtəlif sektorların fəaliyyətinin fəal əlaqələndirilməsi ilə fərqlənir. Hər bir ölkədə milli innovasiya sisteminin yaradılmasının müəyyən xüsusiyyətlər malik olmasına baxmayaraq bir sıra ümumi meylləri görəmək mümkündür: Bunlaraa aid etmək olar:

- innovasiya sferasında dövlətin iqtisadi təsirinin və tənzimləyici funksiyasının güclənməsi,

- tədqiqatların və innovasiya işləmələrinin əksəriyyətinin yaxın perspektivdə yüksək gəlir gətirməsi məqsədlərinə istiqamətlənməsidir,

- iri milli, sahələrarası və qlobal elmi-texniki proqramların formalaşdırılması,

- sahənin, regionun və bütölkədə ölkənin innovasiyalı inkişafının uzunmüddətli proqramlaşdırılmasına tədricən keçilməsi,

- əlverişli innovasiya mühiti ilə regionda innovasiya təşkilatlarının yaradılmasında və elmi tədqiqatların xarici maliyyələşdirilməsinin xüsusi çəkisinin artmasında özünü göstərən innovasiya sferasının qloballaşması.

Kiçik sahibkarlıqda innovasiya mühiti və müxtəlif səviyyələrdə onun dəstəklənməsi iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş əksər ölkələrin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Milli innovasiya sisteminin yaradılması prosesində innovasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi bir çox dövlətlətin prioritet vəzifəsidir. ABŞ-da və bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznesdə innovasiya mühitinin formalaşdırılması müxtəlif səviyyələrdə (prezident, parlament, hökumət, nazirliklər, idarələr, komitələr və s. həyata keçirilir. Kiçik sahibkarlıq sektorunda innovasiyanın inkişafı kompleks dövlət dəstəyi mexanizmləri ilə şərtlənir.İnnovasiya

fəaliyyətinin stimullaşdırılması tədqiqat və işləmələrin həyata keçirilməsinə kömək göstərilməsini, elmi-texniki nailiyyətlərin və tədqiqatların nəticələrinin tətbiqinin dəstəklənməsini, innovasiya prosesləri iştirakçılarının kooperasiyasını tələb edir. Geniş yayılmış istiqamətlərdən biri müxtəlif texnoloji və maliyyə dəstəji proqramıdır. Bu istiqamət kiçik biznesin dəstəklənməsinin innovasiyanın birbaşa maliyyəyələşdirməsi (borc, subsidiya), tədqiqat və işləmələrə məqsədli dotasiya, innovasiyanın tətbiqi üçün fondlar, vergiqoymanın sadələşdirilməsi, risklərin azaldılmasının və itkilərin qarşılmasının dövlət proqramı, innovasiya mühitinin müdafiəsinin hüquqi təminatı və s. kimi mexanizmləri nəzərdə tutur. Belə tədbirlər məsələn, 1982-ci ildə ABŞ-da qəbul edilmiş “kiçik biznesin innovasiyalı fəaliyyətinin inkişafı haqqında” qanunda nəzərdə tutulmuşdur. Bu qanun çərçivəsində işlənib hazırlanmış daha səmərəli milli proqram kiçik və orta sahibkarlıqda innovasiyalı tədqiqat (Small Business Innovation Research Program - SBIR) və kiçik və orta sahibkarlıqda texnologiyaların yayılması (Small Business Technology Transfer Program - STTR) proqramlarını hesab etmək olar. Bu proqramlar ABŞ kiçik biznes administrasiyası tərəfindən əlaqələndirilir. Texnologiyaların təkmilləşdirilməsi qeyri-kommersiya elmi-tədqiqat institutları ilə kiçik biznesin kooperasiyasını stimullaşdıran STTR proqramı əsasında həyata keçirilir. Proqram innovasiya texnologiyalarının işlənib hazırlanmasına istiqamətlənən birgə müəssisələrin yaradılmasına maliyyə və texniki köməyin əldə edilməsinə yardım edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, işləmələrin kommersiyalaşdırılmasından kiçik sahibkarlıq yüksək mənfəət əldə edir və bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırır. ABŞ-da mövcud olan proqramlar arasında “kiçik biznesin tədqiqatlarının və işləmələrinin nəticəliliyinin tədqiqi” və “kiçik biznes investisiya kampaniyası” (Small Business Investment Company - SBIC) proqramları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramlar çərçivəsində start mərhələsində kiçik sahibkarlıq investisiya və riskli kapitalla təmin edilir. Bunlarla yanaşı ölkədə kiçik sahibkarlıqda innovasiyanın dəstəklənməsinin digər ixtisaslaşmış proqramlarında - “ətraf mühitin çirkləndirilməsinə nəzarətin kreditləşdirilməsi” (Pollution Control Loan - PCL),

“müdafiə kreditləri və texniki kömək” Defense Loan & Technical Assistance - DELTA), “enerjiyəqənaətin kreditləşdirilməsi” (Energy and Conservation Loan) geniş tətbiq edilir [16,18,23].

Innovasiya sahibkarlığının inkişafının mühüm problemi intellektual mülkiyyətin müdafiəsinin səmərəli vasitələrinin işlənilib hazırlanmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq Yaponiyada intellektual mülkiyyət hüququnun qeydiyyatı, onun yayılması və müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsini təmin edən təşkilati və hüquqi tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır. Bu ölkədə kiçik sahibkarlığın innovasiya fəaliyyətinin inkişaf strategiyasını İqtisadiyyat, Ticarət və Sənaye Nazirliyi işləyib hazırlayır. Kiçik biznes sektorunun sağlamlaşdırılması məqsədilə yüksəktexnoloji və elmtutumlu sahələrə önəm verilir. İntellektual mülkiyyət hüququnun müdafiəsinin infrastruktur təminatını təkmilləşdirmək və beynəlxalq standartlara daha tam uyğunlaşdırmaq üçün əmtəə nişanı, patentləşdirmə və s. sahəsində qanunlara yenidən baxılmışdır. Daha uğurlu innovasiya sahibkarlığı üçün gözlənilməz vəziyyətdən sığortalıma sistemi də daxil olmaqla dəstəkləmə infrastrukturunu formalaşdırılmışdır. Bütövlükdə onu qeyd etmək olar ki, müasir mərhələdə innovasiya sahibkarlığının dəstəklənməsinin milli sisteminin islahatlaşdırılması baş verir və dünya bazarında yapon məhsullarının tez irəliləməsi üçün dövlət tədqiqat və işləmələrin kommersiyalaşdırılması tempinin sürətləndirilməsinə diqqəti yönəldir.

Cənubi Koreyada kiçik sahibkarlığın inkişafı və dövlət dəstəyi maliyyə köməyi sahəsində 35, texniki dəstək sahəsində isə 8 proqramın reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Onlara daşınmaz əmlak obyektlərinin tikintisi, təhsil, mütəxəssislərin xarici ezamiyyəti, sərğilərin təşkili, beynəlxalq tələblər üzrə məhsulun və istehsalın sertifikatlaşdırılması, damışıqlarda vasitəçilik, beynəlxalq kooperasiyanın inkişafı, dünya bazarında nümayəndəlik aiddir. Hökumət səviyyəsində innovasiyalı kiçik və orta sahibkarlığın infrastruktur təminatını həyata keçirən ixtisaslaşmış agentlik Kiçik və Orta Biznes Korporasiyasıdır (SBC, Small & Medium Business Corporation). O tədqiqat və işləmələrin kommersiyalaşdırılması üçün orta müddətli (5 ilə qədər) kreditlər verir. Bu zaman bu və digər innovasiya işləmələrinin bazar üçün

perspektivliyindən asılı olaraq kreditin məbləği arta bilər. Vençur kampaniyalarını dəstəkləmək üçün nizamnamə kapitalının həcmi 250 mln. ABŞ dollar olan vençur kapital fondu yaradılmışdır.

Çin innovasiyalı kiçik sahibkarlığın texnoloji və maliyyə dəstəyi üçün geniş proqramlar həyata keçirir. Hələ 1982-ci ildə elmi parkların təşkili bazasında sosial-iqtisadi innovasiya proqramı təsdiq edilmişdir. Daha sonra, yəni 1986-cı ildə Hökumət “863 proqramı” nı (yüksək texnologiyaların inkişaf planı) təsdiq etdi. Bu planda yüksək texnoloji sahələrin inkişafının prioritet istiqamətləri (informatika və mikroelektronika, kosmik sənayesi, biotexnologiya, tibbi avadanlıqlar, enerjiyə qənaət yeni texnologiyalar və s.) müəyyənləşdirilmişdir. Növbəti mərhələdə (1988-ci ildə) ölkənin ən iri texnoparkı olan yüksək texnologiyaların eksperiment zonası yaradılmışdır. Bu gün Çində texnoparklar öz inkişafını hər yerdə göstərir və onlarla tətbiqi və tədqiqat fəaliyyəti ilə bəli 16 min kampaniya məşğul olur. Texnoparklar təşkilati və ərazi baxımından faktiki olaraq xüsusi iqtisadi zonalara utğundur ki, bu da texnologiyaların beynəlxalq mübadiləsində daha səmərəli şəkildə iştirak etməyə imkan verir.

2006-2020-ci illərdə elm və texnikanın ortamüddətli və uzunmüddətli inkişafının dövlət planının əsas müddəaları innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi zəruriliyini və 2020-ci ilə qədər tədqiqat və işləmələrə yönəldilən investisiyanın ÜDM-da xüsusi çəkisinin 2.5%-ə, texnologiyadan xarici asılılığın 30%-ə qədər azaldılması nəzərdə tutulur. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, 2001-ci ildə Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması dünya bazarında ölkənin rəqabət prioritetlərini dəyişmişdir. Ona görə də ixracyönümlü innovasiyalı kiçik biznesin dəstəklənməsi məqsədilə yeni istehsalın mənimsənilməsinə kömək göstərən 50 çox mərkəz yaradılmışdır.

Hindistan üçün də innovasiya sahibkarlığının geniş dövlət dəstəyi xarakterikdir. Belə ki, tədqiqat və işləmələr sferasında proqram təminatına kömək göstərmək və bu sferanın ixracat potensialını artırmaq üçün hökumət proqram təminatı ixracatçı müəssisələrin yaradılmasında iştirak edən müstəqil proqram

təminatı texnoloji parklar assosiasiyası (STPI, Software Technology Parks of India) təsis edilmişdir. Onun strukturuna infrastrukturunu istifadəçilərə ofis və istehsal yerləri, avadanlıqlar, rabitə vasitələri təqdim etməyə imkan verən 9 texnoloji parklar (NSIC) daxildir. Burada müsbət çəhət kütləvi istehsalda yaxud xarici tərəfdaşlarla işləmələrin transferti zamanı müəlliflik hüququnun qanunlaşdırılması sisteminin sadələşdirilməsidir. Deməli, innovasiya, tədqiqat və istehsal kampaniyalarının mürəkkəbləşmiş infrastrukturunda miqyaslı informasiya mübadiləsinə nail olunmuşdur. Son illərdə proqram təminatı və informasiya texnologiyalarının tez və maneəsiz ixracını təşkil etmək üçün xidmətlər göstərən 15 texniki mərkəzlər yaradılmışdır. Bunlarla yanaşı ixracı nəzərdə tutulan və yüklənib göndərildikdən sonrakı mərhələlərdə maliyyə köməkliliyinin göstərilməsinin geniş mexanizmi tətbiq edilir. Eyni zamanda NSIC mikromüəssisələrə avadanlıqlar, maşın və daşınmaz əmlak almaq üçün minimal dərəcə ilə 55 min ABŞ dolları həcmində kompleks kreditlər də verir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı şəraitdə ölkənin iqtisadi inkişafını innovasiya əsasında sürətləndirmək məqsədilə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasına əsaslanan ixrac-idxal siyasətinin xüsusi strategiyası həyata keçirilir. Burada əsas məqsəd ixracyönümlü kiçik innovasiya sahibkarlığı strukturunun yaradılmasıdır [13, 16, 18,23].

İnnovasiya sahibkarlığının rəqabətqabiliyyətli subyektlərinin inkişafının stimullaşdırılmasının perspektiv metodlarından biri ünvanlı xarakter daşıyan vergi güzəştlərinin kompleks sistemindən istifadə edilməsidir. Onlaraa aid etmək olar: uzunmüddətli istehsal tsikli olan innovasiya mallarına avans ödəmələrinin əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi, konkret innovasiya layihələrinin xərcinin çıxarılması dövründə mənfəətdən verginin azaldılması, idxal edilən komplektləşdirici materialların, avadanlıqların gömrük rüsumunun azaldılması yaxud azad edilməsi, mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının tədqiqat və işləmələrə yönəldilən xərclərin məbləği qədər azaldılması, avadanlıqlardan daha geniş istifadə edilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə əmlaka vergi dərəcəsinin aşağı salınması və s. Sözsüz ki, bu tədbirlər ölkənin innovasiya inkişafının ümumi strategiyasında öz əksini

tapmalıdır. Belə ki, məsələn Hindistanın texnoparklarına və orada fəaliyyət göstərən müəssisələrə 10 il müddətinə qədər gəlir vergisinə vergi tətilləri verilir. Macarıstanda innovasiya sahibkarları (xarici investitorlarda) büdcədən məqsədli subsidiyalar və mühüm vergi güzəştləri (investisiyanın, tədqiqat və işləmələrin stimullaşdırılması, innovasiyalı kiçik biznes, ölkənin müəyyən regionları üçün vergi güzəştləri) əldə edə bilər. Ozşar mexanizm Polşada da yaradılmışdır. Belə ki, fəaliyyət növündən asılı olaraq 10-25 il müddətinə vergilərdən tam yaxud qismən azad olmaq olar.

Bundan başqa bir çox ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın innovasiya mühitinin dəstəklənməsinin mühüm maliyyə vasitələrindən biri elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin aparılmasında dövlət müqaviləsidir. Belə müqavilələr gözlənilən nəticələrin bütün əsas xarakteristikalarının, icra müddətini və zəruri xərclərin mükəmməl uzlaşdırılmasını tələb edir. Adətən qiymət işin əvvəlində müəyyən edilir, son hesablama iş başa çatdıqdan sonra aprılır. Subsidiya və cubvensiya adətən köklü və yüksək riskli layihələrə verilir.

ABŞ-dan fərqli olaraq Avropa ölkələrində dövlət təşkilatları aparıcı rol oynayır. Həmin dövlətlərdə riskli kapital sənayesi fəal dövlət tədbirləri, ixtisaslaşmış bank və digər maliyyə strukturlarının təsiri altında formalaşmışdır.

Böyük Britaniyada innovasiya fəallığının artırılmasına ölkənin dünya bazarında rəqabət mövqeyinin təmin edilməsinin mühüm amili kimi baxılır, iqtisadiyyatın bütün sferalarında elmi-texniki infrastrukturun inkişafına önəm verilir və bu istiqamətdə böyük həcmdə maliyyə resursları xərclənir.

Qərbi avropa ölkələrində (Almaniya, Danimarka, Hollandiya, Finlandiya) informasiya infrastrukturunu, tətbiqi tədqiqatların təşkili sahələrində dövlət-özəl əməkdaşlığının formalaşdırılması çərçivəsində innovasiya fəaliyyətinin qurulması prosesi fəal gedir. İnnovasiya proseslərini stimullaşdırmaq üçün elmi parklar, təsərrüfat subyektlərinin kooperasiyasının klaster forması, innovasiyanın kommersiyalaşdırılmasının regional mərkəzləri kimi innovasiya mühiti ünsürlərindən geniş istifadə edilir.

İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı dövlətlərinin hökumətləri hər bir ölkənin iqtisadi artımına real səbəb ola bilən səmərəli və sadə vergi sisteminin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir. Həmin ölkələrdə fərdi sahibkarlar biznes xərcləri çıxılmaqla mütərəqqi şkala ilə adi gəlir vergisi, təşkilatlar isə korporativ vergi ödəyir. Eyni zamanda bu ölkələrdə fərdi sahibkarlar kompaniyalara nisbətən az vergi ödəyir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün korporativ verginin daha aşağı dərəcəsi onlar üçün üstünlük (biznesdə investisiyanın səviyyəsi və onların real mənfəəti artır) yaradır. Bu ölkələrdə kiçik biznes sektoru 15-20%, iri təşkilatlar 30-49% həcmində mənfəət vergisi ödəyir [18,səh. 70].

İnnovasiya mühitinin formalaşmasına istiqamətlənən dövlətin innovasiya siyasətinin başlıca maliyyə vasitəsi dövlət büdcəsi vəsaitlərindən istifadə edilməsidir. Bu yolla ölkənin rəqabət qabiliyyətliyini müəyyən edən innovasiyalı inkişafın prioritet istiqamətlərinə birbaşa vəsait ayrılır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sektoru innovasiya işləmələrinin həyata keçirilməsində və maliyyələşdirilməsində mühüm mənbədir. Təcrübə göstərir ki, kiçik sahibkarlıq sektorunun innovasiyalı inkişafına əsas maneə dövlətin maliyyə və digər dəstəyini çatışmazlığıdır. [13, səh. 70]. Belə ki, Fransada o 42%, Almaniyada 37%, ABŞ-da 36%, Yaponiyada 21% səviyyəsindədir. Elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsində dövlət sektorunun xüsusi çəkisi onların maliyyələşdirilməsi ilə müqayisədə aşağıdır və sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə həyata keçirilən elmi layihələrin ümumi həcmində onun payı 10-21% təşkil edir. [34, səh.108].

İnkişaf etmiş ölkələrdə əksər ölkələrdə riskli kapitalın ən mühüm mənbəyi bank strukturudur. Pensiya fondları və sığorta kompaniyaları Böyük Britaniyada, Danimarkada, Hollandiyada və İrlandiyada innovasiyalı inkişafın maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. ABŞ-da qeyd edilən problemin həllində pensiya fondlarının rolu olduqca yüksəkdir. Xarici təcrübənin istifadəsi baxımından və innovasiya mühitinin formalaşdırılmasının müqayisəli təhlili prinsiplər planda innovasiya mexanizminin əsas elementləri fərqlənir. İnnovasiya mühitinin təşkilatı və idarəetmə aspektləri, həmçinin dövlətin təsirinin birbaşa tədbirləri praktiki olaraq

eynidir. İnnovasiya mühitinin formalaşmasının idarəedilməsi sahəsində birbaşa təsir metodları da demək olar ki, beynəlxalq standartların tələblərinə yaxınlaşır. Bu prosesdə əsas diqqət elmi mərkəzlərin kampaniyalarla əməkdaşlığına, intellektual mülkiyyətin müdafiəsinə, informasiya xidmətinin təkmilləşdirilməsinə və s. yönəldilir. Yalnız innovasiyanın maliyyələşdirilməsinin metod və qaydalarında fərqlər hələ də mövcuddur.

Təcrübədə innovasiya sahibkarlığının dəstəklənməsinin böyük ikinci qrup tədbirləri onlara informasiya və məsləhət dəstəyidir. Böyük Britaniyada kiçik müəssisələrə geniş çeşidli məsləhət xidmətləri təqdim edilir. 1995 və 1996-cı ildə təqdim edilən informasiya xidməti “işgüzar əlaqələr” (Business Link) şəbəkəsində aparılmışdır. Bu şəbəkə vahid üç səviyyəli (pulsuz məsləhət xidməti, kiçik müəssisələrə xüsusi xidmətlər göstərən məsləhət mərkəzləri şəbəkəsi) informasiya mərkəzidir.

Yaponiyada sahibkarların dəstəklənməsinin ixtisaslaşmış vençur mərkəzi bir çox mövzular (yeni texnologiyalar, innovasiya fəaliyyəti, idarəetmə metodları, qiymətli kağızlar bazarı, vençur biznes və s.) üzrə mühazirələr və praktiki məşğələlər aparır, həmçinin müəlliflik hüququnun müdafiəsi, satış şəbəkəsinin genişləndirilməsi, biznesin aparılması sahəsində texnoparklara və biznes inqubatorlarına məsləhətlər verir. Eyni zamanda bu mərkəz uğurlu sahibkarlar, səmərəli biznes metodları, innovasiya və yeniliyin tətbiqi və s. haqqında məlumatlar toplanması ilə də məşğul olur. Ölkə bəziçısının təşəbbüsü ilə kiçik biznesin innovasiya tədqiqatının ixtisaslaşmış portalı yaradılmışdır ki, bunun köməyi ilə SBIR/ STTR proqramlarının tematik mövzuları və ölkənin bütün elmi-tədqiqat təşkilatları haqqında informasiya təqdim edilir. Bununla yanaşı verilmiş mövzular üzrə uğurla başa çatmış tədqiqatlar haqqında istifadəçilərin məlumat tapmasına imkan verən xüsusi axtarış saytı fəaliyyət göstərir.

Kanadada bazar tədqiqatını Bazar Tədqiqatı Mərkəzi (MRC- Market Research Centre), Ticarət Sektorları Birliyi (TTCS - Trade Team Canada Sectors), Beynəlxalq Biznes İmkanları Mərkəzi (IBOC - International Business Opportunities Centre),

Xarici İşlər və Xarici Ticarət Nazirliyinin Sorğu Xidməti və s. həyata keçirir. Ticarət sektorları Birliyi (TTCS) əsas sahələrdə informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları, səhiyyə, ekologiya energetika, biotexnologiya, kənd təsərrüfatı kompleksi və s. milli ticarətin inkişafı və onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üçün geniş miqyaslı işlər həyata keçirir. Başqa sözlə desək bu qurum ticarətdə reklam üzrə tədbirlər planlaşdırır və həyata keçirir, yarmarka və ticarət missiyaları təşkil edir, müqavilələrin bağlanmasına köməklik edir, məqsədli bazarlar haqqında informasiya təqdim edir. Bu sistemin əsas ünsürü informasiyanın yayılması məqsədilə fəaliyyət göstərən MERX elektron sistemidir.

2008-ci ildən başlayaraq Çənubu Koreyada innovasiyaların inkişafı problemləri ilə iki nazirlik Bilik İqtisadiyyatı Nazirliyi və Təhsil, Elm, və Texnologiya Nazirliyi məşğul olur. Onlar inkişafın prioritet istiqamətləri üzrə tam informasiya ilə innovasiya sahibkarlıq strukturlarına məsləhətlər verirlər. Hindistanda kiçik və orta müəssisələrin beynəlxalq informasiya xidmətinin (INSME). bir hissəsi olan kiçik sahibkarlığın informasiya resurslarının xüsusi şəbəkəsi (Small Enterprise Information & Resources Network - SENET) yaradılmışdır [16,18, 23].

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrin hökumətləri innovasiyalı inkişaf prosesində və kiçik biznesdə innovasiya mühitinin formalaşdırılmasının dövlət tənzimlənməsində dövlət dəstərinin müxtəlif forma və mexanizmlərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Başqa sözlə desək, sahibkarlığın bütün sferalarında innovasiya mühitinin inkişafına, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin resurslardan istifadənin səmərəliliyini yüksəltməsinə kömək göstərən çoxlu sayda hüquqi, maliyyə, vergi və əmlak vasitələrindən istifadə edilir. Dünya təcrübəsində kiçik və orta sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafının stimullaşdırılmasının bir sıra formaları təşəkkül tapmışdır ki, onlardan ölkə təcrübəsinə istifadə etmək olar. Onlara aiddir:

-birbaşa maliyyələşdirmə (subsidiya, borç). Yeni məhsul və texnologiyaların yaradılması xərclərinin 50%-ə çatır (Fransa, ABŞ və s.),

-dotasiya. Bu forma praktiki olaraq bütün ölkələrdə tətbiq edilir,

-risk imkanları nəzərə alınmaqla innovasiyanın tətbiqi fondlarının yaradılması (İngiltərə, Almaniya, Fransa, Hollandiya, İsveçrə),

-yeniliyin tətbiqi xərclərinin 50%-ə bərabər tutulan əvəzsiz ssudalar (Almaniya),

- fərdi ixtiracılar üçün dövlət rüsumunun azaldılması (Avstriya, Almaniya, ABŞ, Yaponiya və s.),

-əgər ixtira enerji qənaətinə aiddirsə rüsum ödənilməsinə möhlət verilməsi yaxud azad edilməsi (Avstriya),

-fərdi ixtiracıların ərizəsinə görə işgüzar istehsalın pulsuz aparılması, pulsuz patent vəkilliyi xidməti, rüsum ödənilməsindən azad olunması (Hollandiya, Almaniya, Yaponiya).

İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes sektorunda innovasiyanın fəaliyyətinin inkişafı və resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənən stimullaşdırma metodlarının və formalarının tətbiqi ölkə təcübəsində aşağıdakı vasitələrin tətbiqinin genişləndirilməsinə imkan verir:

-innovasiyalı kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artmasına və resurslardan səmərəli istifadəni stimullaşdıran vergi dərəcəsinin tətbiq edilməsi,

-kiçik sahibkarlığın innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının maliyyə vasitəsinin yaradılması istiqamətində pensiya fondlarının və sığorta kampaniyalarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi,

- qarşılıqlı fayda əsasında kiçik biznesə innovasiya ideyalarının cəlb edilməsi, regional və sahəvi innovasiya klasterlərində resurslardan istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə təsərrüfat fəaliyyətinin intensiv metodlarından və ən yaxşı sahibkarlıq təcrübəsindən istifadə edilməsi,

-resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verən və innovasiya sferasında müəyyən ixtisaslaşmaya müvafiq olaraq innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən kiçik sahibkarların diferensiasiyası,

-innovasiya mühitinin təkmilləşdirilməsi və innovasiya infrastrukturunun yeni üsullərinin yaradılması,

-kiçik biznesdə innovasiya fəallığının yüksəldilməsinə gətirib çıxaran innovasiya klasterlərinin və digər sahibkarlıq strukturları ilə əməkdaşlığın formalaşdırılması və .s

FƏSİL II

AZƏRBAYCANDA KİÇİK SAHİBKARLIĞIN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN STATİSTİK TƏHLİLİ

§2.1. Kiçik sahibkarlığın statistik göstəricilər sistemi və təhlilin əsas istiqamətləri

Ölkə iqtisadiyyatının müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflərə doğru inamla irəliləməsi və onun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi kiçik biznes sektorunun səmərəliliyindən və onun planauyğun inkişafından daha çox asılıdır. Başqa sözlə desək, kiçik biznesin inkişafı üzrə işlənib hazırlanmış proqramların və konkret tədbirlərin səmərəliliyi və əsaslandırılması bu sektorun cari vəziyyəti və inkişafı haqqında informasiyanın keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Deməli, optimal üsul kiçik biznes üzərində statistik müşahidənin həyata keçirilməsidir. Kiçik biznesin fəaliyyəti haqqında əsas məlumat mənbəyi hər rübdə statistika orqanları tərəfindən həyata keçirilən seçmə statistik müşahidədir. Müşahidəyə məruz qalan təşkilatların seçmə məcmuunu formalaşdırmaq üçün stratifikasiyalı (təbəqələnmə) seçmə metodundan istifadə edilir. Stratifikasiya üç əlamət üzrə - iqtisadi fəaliyyətin növləri, mülkiyyət formaları və daxilolmaların həcmi - aparılır. Seçmə məcmuyu ildə bir dəfə formalaşdırılır və il ərzində istifadə edilir. Əsas iqtisadi göstəricilər üzrə tədqiqat vahid şəklə salınmış formada aparılır, sahəvi xüsusiyyətlər isə xüsusi formalarda öz əksini tapır. Tədqiqat obyektinin mürəkkəb xarakterə malik olması ilə əlaqədar olaraq bu gün seçmənin formalaşdırılması metodikası və statistik hesabat formalarının məzmununa dair mübahisəli məsələlərə tez-tez rast gəlinir. Təcrübədə seçmə tədqiqatı ilə yanaşı 5 ildə bir dəfə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti üzrində başdan-başa müşahidələr də həyata keçirilir.

Kiçik biznesin vəziyyətini və inkişafını statistik təhlil etmək üçün ilk növbədə müəssislərin kiçik, orta və iri biznes sektoruna aid olması kriteriyalarını müəyyənləşdirmək vacibdir. İndiyə qədər müəssisələrin qeyd edilən sektorlara aid

edilməsinin vahid standart kriteriyası müəyyənləşdirilməmişdir. Müxtəlif ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda həmin kriteriyalar kəskin fərqlənir. Bazar iqtisadiyyatı subyektlərini fəaliyyət miqyasına müvafiq olaraq rənjirləşdirməyə imkan verən kriteriyalar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət xarakterdə ola bilər.

Dünya təcrübəsində kiçik və orta sahibkarlığın müəyyənləşdirilməsinə və təsnifatına müxtəlif yanaşmalar və kriteriyalar mövcuddur. Ən çox rast gəlinən kəmiyyət kriteriyalarına işçilərin sayı (daimi işçilərin orta siyahı sayı), kəzammə kapitalının həcmi, maliyyə göstəriciləri (xalis mənfəətin, dövriyyə aktovlərinin, məcmu gəlirin həcmi), fəaliyyət növü aid edilir. “Kaltın komitəsi” kiçik müəssisələrin üç əsas keyfiyyət kriteriyalarını ayırd edir: [18].

- satılan məhsulun həcminə və qiymətinə əhəmiyyətli təsir göstərməyə imkan verməyən kiçik müəssisənin böyük olmyan satış bazarı,

-hüququ müstəqilliyi. Kiçik müəssisə formalaşdırılmış idarəetmə strukturu vasitəsilə deyil, mülkiyyətçiləri tərəfindən öz biznesinə nəzarət edir,

-kiçik müəssisələrin idarəedilməsi onun bütün aspektlərində mülkiyyətçilərin iştirakını və onların istənilən xarici təzyiqdən asılı olmasını tələb edir.

BMT-nin iqtisadi komissiyası Latın Amerikasını üçün işçilərinin sayını 5 - dən 50 nəfərə qədər, Asiya və Sakit Okean regionu üçün 20 - 50 nəfərə qədər, Afrika ölkələri üçün isə 1000 nəfərə qədər olan sənaye müəssisələrini kiçik təsərrüfat subyektlərinə aid edir [35, səh. 81].

Almaniyada 5800 iri müəssisələrlə yanaşı, 3.3 mln vahid kiçik və orta müəssisələr, fərdi sahibkarlar fəaliyyət göstərir. Onlar vertgi ödəyən müəssisələrin 99%-ni təşkil edir, demək olar ki, bütün iş yürlərinin 70%-ni təmin edir, gənc mütəxəsislərin təqribən 80%-ə təlim verir, dövriyyədən vergi daxilolmalarının 45%-ni təmin edir, ixracın 305-ni həyata keçirir. 2014-cü ildə Almaniyada ümumi investisiyanın 42%-i bu sektor həyata keçirmiş və ölkənin ÜDM 54% -i təmin etmişdir. Orta təbəqənin problemlərinin tədqiqi institutu işçilərin sayını 9 nəfərə qədər olan müəssisələri kiçik müəssisələrə, 10-499 nəfər olanları isə orta müəssisələrə aid edirlər.

Almaniyanın kiçik və orta müəssisələrinin xarakterik xüsusiyyəti onların yüksəkixtisaslı kadrların mənbəyi rolunu oynamasıdır. Bu firmalarda bütün gənclərin təxminən 4/5 hissəsi ixtisas alır, ali məktəb məzunlarının əksər hissəsi isə öz əmək fəaliyyətinə kiçik və orta müəssisələrdə başlamağa üstünlük verir.

İtaliya iqtisadiyyatında (xüsusilə aqrar sektorda) kiçik və orta müəssisələr əhəmiyyətli rol oynayır. Bu ölkədə kiçik və orta biznes subyektlərinin kriteriyaları aşağıdakı kimidir:

- işçilərinin sayı 19 nəfərə qədər olanlar mikro müəssisələr,
- işçilərinin sayı 20-99 nəfər olanlar kiçik müəssisələr,
- işçilərinin sayı 100-199 nəfər olanlar orta (kiçik) müəssisələr,
- işçilərinin sayı 200-499 nəfər olanlar orta (iri) müəssisələr hesab edilir.

Fransada kiçik və orta müəssisələr ümumi firmaların 99.9%-i təşkil edir, əlavə dəyərin 50%-dən çoxunu yaradır, investisiyanın 50%-dən çoxunu həyata keçirir və məşğul əhəlinin 2/3 hissəsini özündə cəmləşdirir. Bu ölkədə mikrofirma kateqoriyasına işçilərinin sayı 9 nəfərdən çox olmayan, kiçik və orta müəssisələrə isə işçilərinin sayı 10-499 nəfər olan müəssisələr aid edilir. Ümumi qaydada (Nizamnaməyə) əsasən kiçik və orta müəssisə hüquqi statusundan asılı olmayaraq özünün maliyyə, texniki, sosial və kommertiya fəaliyyətinə şəxsən və birbaşa məsuliyyət daşıyan firmalar hesab edilir.

Yaponiyada kiçik və orta müəssisələrin təsnifat kriteriyası kimi əsasən nizamnamə kapitalı və işçilərin sayı götürülür. Belə ki, sənayedə, nəqliyyatda və tikintidə nizamnamə kapitalının həcmi 300 mln. iyen və işçilərin sayı 300 nəfər, topdan ticarətdə müvafiq olaraq 30 mln. iyen və 100 nəfər, pərakəndə ticarətdə və xidmət sferasında 10 mln. iyen və 50 nəfər götürülür. Bundan başqa sənayedə işçilərinin sayı 20 nəfərə qədər, ticarətdə və xidmət sferasında 5 nəfər olan xüsusi kiçik müəssisələr kateqoriyası da ayrılır.

Biznesin inkişaf prosesini tədqiq edən H.Velu firmanın həcmi xarakterizə edən keyfiyyət kriteriyaları kimi məhsul istehsalını və onun bazara hərəkəti

üsullarını, menecmentin tipini, heyətin idarəedilməsi metodunu, fəaliyyətin maliyyələşdirilməsini ayırır.

A.Mişin və B.Dudenko məhdud ixtisalaşmanı, sifarişçilərlə sıx əlaqəni, istehlak bazarına ərazicə yaxınlığı kiçik biznesin kriteriyaları hesab edir. [15].

Avropa Komissiyası mikro, kiçik və orta müəssisləri işçilərin sayı, illik dövriyyə, balansın yekunu kriteriyaları üzrə fərqləndirir [21,23].

Cədvəl 2.1

Avropa Komissiyasının kriteriyaların görə mikro, kiçik və orta müəssislərin müəyyənəşdirilməsi

Kriteriyalar	Mikro müəssisələr	Kiçik müəssisələr	Orta müəssisələr
İşçilərin sayı	9 nəfərə qədər	49 nəfərə qədər	249 nəfərə qədər
İllik dövriyyə	2 mln. avroya	10 mln. avroya	-50 mln. avroya qədər
Balansın yekunu	qədər	qədər	-43 mln. avroya qədər

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı işçilərin sayı 19 nəfərə qədər olanı olduqca kiçik, 99 nəfərə qədər olanı kiçik, 100-499 nəfərə arasında olanı orta, 500 nəfərdən çox işçisi olan müəssisələri isə iri müəssisələrə aid edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı ölkələrdə müəssisələrin kiçik müəssisələrə aid edilməsi kriteriyası müxtəlifdir. Belə ki, kapitalın və satışın həcmi Böyük Britaniyada, İtaliyada, Yaponiyada, mülkiyyət forması Macarıstanda, bazarda qeyri-inhisar vəziyyəti ABŞ-da, iri istehsal strukturunda asılı və asılı olmayan vəziyyət Yaponiyada kriteriya göstəriciləri kimi qəbul edilmişdir [23,32].

Rusiya Federasiyasında istehlak kooperativləri, kommertiya təşkilatları, fərdi sahibkarlar, kəndli (fermer) təsərrüfatları bir sıra kriteriyalara görə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə aid edilir. Belə ki, işçilərin orta sayı 15 nəfərə qədər olanlar, mikro, 16-100 nəfər olanlar kiçik, 101-250 nəfər olanlar isə orta müəssisələrə aid edilir. Əvvəlki ildə satışdan daxilolmalarının və aktivlərinin balans dəyəri 60 mln.

rubl olan müəssisələr mikro, 400 mln. rubula qədər olanlar kiçik, 1000 mln. rubla qədər olanlar isə orta müəssisələrə aid edilir [35].

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 5 iyun tarixli 215 nömrəli “İri, orta və kiçik sahibkar meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında” qərarı ilə kiçik və orta biznes subyektlərinin meyarları müəyyənləşdirilmişdir.

Cədvəl 2. 2.

Azərbaycan Respublikasında iri, orta və kiçik biznes subyektlərinin meyarları
[41, 43]

Sahibkarlıq subyektlərinin kateqoriyası	İşçilərinin orta siyahı sayı	İllik gəliri
Kiçik	25 nəfərədək	200 min manatadək
Orta	25 nəfərdən 125 nəfərədək	200 min manatdan 1250 min
İri	125 nəfər və ondan yuxarı	1250 min manat və ondan yuxarı

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da kiçik və orta biznes subyektlərinin təsnifat kriteriyası kimi kəmiyyət kriteriyalarından istifadə edilir.

Kiçik sahibkarlığın inkişafının müasir xüsusiyyətlərinin kompleks təhlili elmi prinsiplər sistemə, o cümlədən məqsədmüvafiqlik, ardıcılıq, sistemlilik, komplekslilik və səmərəlilik prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Məqsədmüvafiqlik prinsipi o deməkdir ki, elmi tədqiqatın bütün vasitələri daxili və xarici amillərin təsiri altında formalaşmış sosial-iqtisadi vəziyyətə və onun inkişaf hədəflərinə istiqamətlənməlidir. Bu prinsip tədqiqatın ardıcılığı prinsipi ilə sıx bağlıdır. Ardıcılıq prinsipi şərti olaraq özündə üç mərhələni kiçik biznes

sektorunun cari vəziyyətinin təhlili, onun inkişafının ümumi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və prioritet formalarının və istiqamətlərinin seçilməsi birləşdirir.

Digər mühüm prinsip sistemlilik prinsipidir ki, bu da kiçik sahibkarlığın inkişafına ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının tərkib hissəsi kimi baxır. Belə yanaşma kiçik biznes sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun dəyərləndirilməsinə imkan verir. Sistemlilik prinsipi kiçik sahibkarlığın inkişafı amillərinə qarşılıqlı əlaqədə baxılmasını, hər bir amilin rolunun qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Səmərəlilik prinsipi kiçik sahibkarlığın inkişafının və ona təsir edən daxili və xarici amillərin təsirinin monitorinqinin aparılmasını zəruriliyi ilə bağlıdır. Strateji hədəf kimi innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması bu sektorun inkişafının müxtəlif aspektdən xüsusilə, iqtisadi, sosial və ekoloji baxımdan qiymətləndirilməsini tələb edir. Təhlil prosesində iqtisadi göstərici kimi innovasiya mühitinin sinergetik səmərəsindən, yeni rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsindən istifadə etmək olar. Sosial göstəricilər kimi əmək haqqının, işsizlik və s. səviyyəsindən, ekoloji göstəricilər kimi işə tətbiq edilən innovasiya məhsullarının ekoloji təhlükəsizlik göstəricilərindən istifadə etmək olar.

Statistik uçotun xüsusiyyətləri kiçik biznesin inkişaf miqyasının və real səviyyəsinin kompleks qiymətləndirilməsinə çətinlik yaradır. Başqa sözlə desək, statistikada kiçik sahibkarlığı xarakterizə edən məhdud sayda göstəricilər verilir. Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın vəziyyətini səciyyələndirmək məqsədilə qeydiyyatda alınmış kiçik müəssisələrin və fərdi sahibkarların sayı, sahələr və bütövlükdə ölkə üzrə kiçik müəssisələrdə məşğul olanların sayı, sahələr və bütövlükdə ölkə üzrə istehsal edilmiş məhsulu, iş və xidmətin həcmi, sahələr və bütövlükdə ölkə üzrə daxilolmalar və əsas kapitalla investisiya, pərakəndə ticarətdə və tikinti üzrə podrat işlərində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin xüsusi çəkisi haqqında məlumatlar verilir. Kiçik sahibkarlığın vəziyyəti haqqında nəşr etdirilən göstəricilər dəsti əlavə informasiya mənbələri olmadan kompleks qiymətləndirməni aparmağa, həmçinin bir çox parametrlər üzrə kiçik biznesi iri və orta müəssisələrlə müqayisə etməyə imkan vermir. Bir çox dünya ölkələrində statistik uçot sistemi təsərrüfat subyektlərinin

həcmindən asılı olaraq onların fəaliyyət nəticələrini əldə etmək imkanlarına əsaslanır. Statistik müşahidənin təşkilinin çevik üsulu hər bir ölçülü qruplar üzrə monitorinqi aparmağa, diferensiallaşdırılmış siyasəti işləyib hazırlamağa və istənilən ölçülü qrup üzrə qəbul edilən qərarların səmərəliliyini izləməyə imkan verir. Kiçik və orta müəssisələr anlayışından geniş istifadə edilir və onlara həm hüquqi müəssisələr, həm də fərdi sahibkarlar aid edilir.

Ölkə qanunvericiliyi və dövlət statistikasına ölçü baxımından təsərrüfat subyektlərinin aşağıdakı kateqoriyalarını bir-birindən fərqləndirilir:

- kimlik sahibkarlığı subyektləri,
- orta və iri müəssisələr.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq kiçik sahibkarlığı subyektləri dairəsinə aid edilir: hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlar, kəndli (fermer) təsərrüfatları, hüquqi şəxs qismində kiçik müəssisələr. Kiçik sahibkarlığın inkişafının kompleks qiymətləndirilmək məqsədilə göstəriciləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

1. Təsərrüfat fəaliyyətinin inkişaf xarakterini səciyyələndirən göstəricilər:

- iqtisadiyyatın sferaları üzrə kiçik biznesin diversifikasiya dərəcəsi,
- orta və iri müəssisələrlə müqayisədə kiçik biznesin əmək məhsuldarlığı,
- kiçik biznesin nisbi səmərəliliyi (bütün müəssisələrin mənfəətində və

istehsalında kiçik biznesin mənfəətinin və istehsalının xüsusi çəkisi).

2. Təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyəti göstəriciləri.

- istehsalın ümumi həcmində kiçik müəssisələrin payı,
- əhalinin hər nəfərinə düşən kiçik müəssisələrin istehsalının həcmi,
- kiçik biznesdə məşğul olanların hər nəfərinə düşən istehsalın həcmi,
- investisiyada kiçik biznesin xüsusi çəkisi,
- əhalinin hər nəfərinə düşən kiçik müəssisələrin investisiyasının həcmi,
- kiçik biznesdə məşğul olanların hər nəfərinə düşən investisiyanın həcmi,
- bütün müəssisələrin mənfəətində kiçik biznesin xüsusi çəkisi,

3. Ölkə büdcəsinin gəlir və xərcləri .

- vergi daxilolmalarında kiçik müəssisələrin payı,

-kiçik biznesin dəstəklənməsi xərcləri.

4. Kiçik biznesin innovasiya xarakteri və xarici bazara istiqamətlənməsi.

-ixracda kiçik biznesin xüsusi çəkisi,

-kiçik biznesin mənfəətində beynəlxalq ticarət əməliyyatlarından xüsusi çəkisi,

-kiçik müəssisələrin innovasiya fəallığı göstəriciləri.

-ixrac yönümlü kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisi.

5. Sosial vəziyyət.

-əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən kiçik sahibkarlıq subyektlərin sayı

-kiçik müəssisələrdə məşğul olanların xüsusi çəkisi.

Beləliklə, araşdırmaya əsaslınaq aşağıdakı *nəticələrə* gəlmək olar:

-təsərrüfat subyektlərinin kiçik sahibkarlığa aid edilməsi üçün xarici təcrübədə çoxlu sayda kəmiyyət və keyfiyyət kriteriyalarından istifadə edilir. Onlar arasında daha çox satışın illik həcminə, aktivlərin balans dəyərində, işçilərin orta siyahı sayına, biznesin müstəqilliyi və s. rast gəlinir. Fikrimizcə, həmin kriteriyaları seçərkən sahəvi xüsusiyyəti nəzərə alınması və müəyənləşdirilmiş hədlərin obyektivliyinin təmin edilməsi vacibdir. Belə ki, 21-ci əsrin texnologiyaları kontekstində işçilərin sayının həddi mübahisə doğurur. Ona görə ki, onların inkişaf səviyyəsi əmək qabiliyyətli əhalinin daha az məşğulluğunu nəzərdə tutur.

- kiçik sahibkarlıq məhdud müqyasda iri və orta sahibkarlıq strukturları ilə nisbətən sabit-təsərrüfat əlaqələri sistemində həyata keçirilən məqsədemüvafiq sahibkarlıq fəaliyyətidir. Odur ki, iri və orta sahibkarlıqla qarşılıqlı fəaliyyət sistemində kiçik sahibkarlığın rolu, onun iqtisadi, sosial və ekoloji nəticələri statistik təhlil edilməlidir.

§2.2. Azərbaycanada kiçik sahibkarlığın cari vəziyyətinin statistik təhlili

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və xüsusi sahibkarlıq təşəbbüsünün həyata keçirilməsi imkanı ölkənin uğurlu inkişafının zəruri şərtidir. Kiçik sahibkarlıq ilk növbədə əhalinin məşğulluğunu təmin edən institutdur. Bu zaman kiçik kampaniya

sahibkarlıq mühitini daha rahat və əlverişli edir, orta bizneslə əlaqədə iqtisadi artımı və inovasiyalı inkişafa keçidi təmin edir.

Müasir dünya iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq institutu formalaşmasının başa çatması, səmərəli fəaliyyət göstərməsi və dünyanın inkişaf etmiş iqtisadi strukturunda əsas yer tutması ilə xarakterizə edilir. Azərbaycanda da kiçik sahibkarlıq sektoru əhəmiyyətli rol oynayır. O, ölkənin iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verməklə iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi funksiya yerinə yetirir. Ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlığın rolunun gündən-günə artmasına baxmayaraq o hələ də bitkin sosial-iqtisadi institututa çevrilməmişdir. İqtisadiyyatın sistemli transformasiyası prosesinə əhəmiyyətli təsir göstərməyə qadir sahibkarlıq potensialından kifayət dərəcədə istifadə edilmir. Deməli, bazar iqtisadiyyatının institutu kimi kiçik sahibkarlıq iqtisadi məkanın səmərəli strukturunun ayrılmaz ünsürüdür.

Ötən dövr ərzində Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 610 nömrəli və 2002-ci il 17 avqust tarixli 753 nömrəli fərmanları ilə müvafiq olaraq “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi proqramı (1997-2000-ci illər)” və “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)” qəbul edilərək icra edilmişdir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq olaraq 2008-ci il 25 avqust tarixli 3004 nömrəli və 2008-ci il 15 sentyabr tarixli 3043 nömrəli sərəncamları ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda, eləcə də 2014-cü il 27 fevral tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda və 2014-cü il 26 dekabr tarixli 964 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan

Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda sahibkarlığın inkişafı, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur [43].

Ölkədə məşğulluğun təmin edilməsi, qeyri-neft ixracının artırılması, biznes mühitinin inkişafı kimi strateji məsələlərdə sahibkarların rolunun yüksəldilməsinə, cəmiyyətdə sahibkarlığa dəstək əhvali-ruhiyyəsinin artırılmasına təkan vermək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 21 aprel tarixli 1988 nömrəli Sərəncamı ilə aprel ayının 25-i Azərbaycanda “Sahibkarlar Günü” kimi təsis edilmişdir.

Eyni zamanda, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların 2 il müddətinə dayandırılması, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün lisenziya və icazələrin sayının və ödənilən rüsumların məbləğlərinin dəfələrlə azaldılması, icazələrin verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, o cümlədən bu sahədə elektron portalın yaradılması üzrə işlərin davam etdirilməsi, sahibkarların hüquqlarının qorunması ilə bağlı Apellyasiya Şuralarının yaradılması, ölkə ərazisindən tranzit yüklərin daşınmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiq olunması, ölkədə investisiyaların təşviqinin artırılması məqsədilə 7 il müddətində vergi və gömrük güzəştlərinin verilməsi, idxal-ixrac əməliyyatları zamanı gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi məqsədilə elektron gömrük xidmətlərinin daha da genişləndirilməsi, tələb olunan sənədlərin və prosedurların sayının minimuma endirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və beynəlxalq təcrübədə mövcud olan digər buraxılış sistemlərinin yaradılması, dövlət satınalmalarında təkmilləşdirmələrin aparılması, dövlət orqanlarında sahibkarların müraciətlərinin birbaşa cavablandırılmasını həyata keçirən, məlumatlandırma və məsləhət xidmətləri göstərən çağrı mərkəzlərinin yaradılması və s. işlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanda biznes mühiti daha da yaxşılaşdırılmış və ölkə Dünya Bankının “Doing Business 2017” hesabatında bəzi göstəriciləri üzrə (məsələn,

biznesə başlama, əmlakın qeydiyyatı) yüksək nəticə əldə etmişdir. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun elektron hökumət portalının yaradılması ilə dövlət xidmətləri daha da genişləndirilmişdir. Kiçik və orta biznes üçün innovasiya çərçivəsi həm infrastruktur (məsələn, sənaye parkları, texnologiya parkları və biznes inkubatorları), həm də maliyyə dəstəyi (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları) sektoru üçün xüsusi fondun yaradılması) vasitəsilə yaxşılaşdırılmışdır.

Rəsmi statistikanın məlumatlarına görə 2012-ci ildə ölkədə yaradılmış 51.4 mlrd. manatlıq ümumi əlavə dəyərin 2.1 mird manatı (4.1%), 2015-ci ildə isə 49.8 mlrd. manatın 2.0 mlrd. manatı (4.0%) kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payına düşmüşdür. 2010-cu ildə ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 207.1 min vahid, 2013-cü ilə 165.3 min vahid, 2015-ci ildə isə 183.3 min vahid təşkil etmişdir (Cədvəl 2.3).

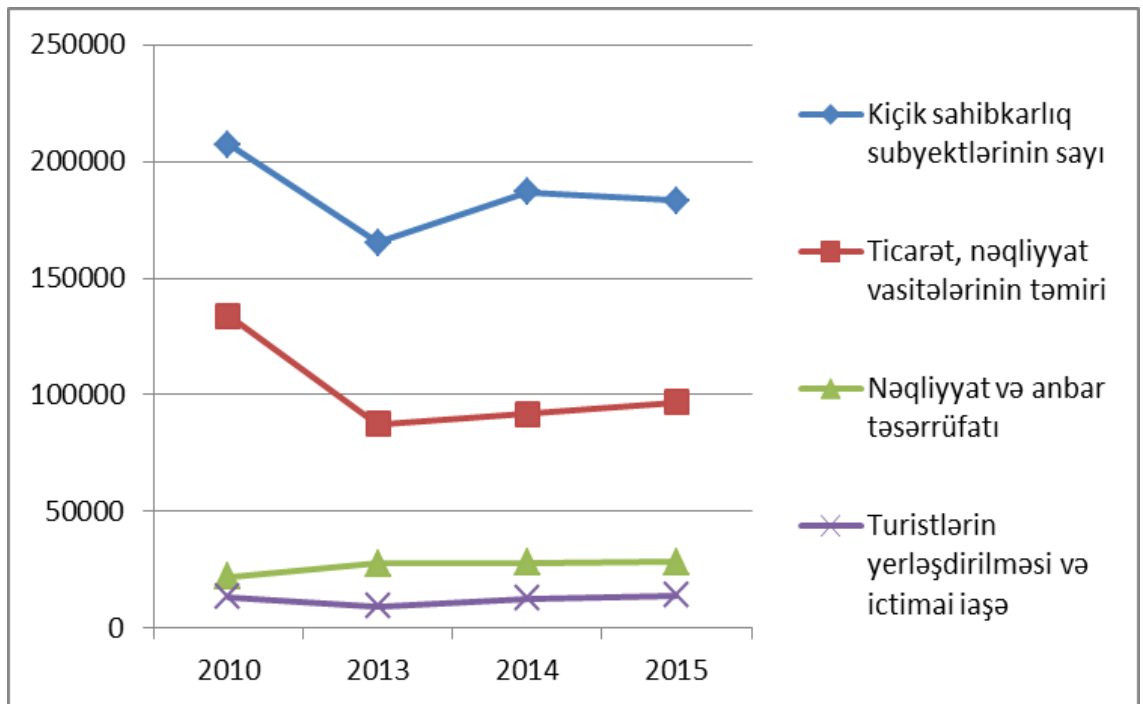
Cədvəl 2.3

2010-2015-ci illərdə Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq
subyektlərinin sayı [8,9]

Göstəricilər	2010	2013	2014	2015
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı, cəmi	207120	165277	186898	183271
Ondan fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlar o cümlədən:	192588	150816	171917	165424
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3953	3997	3410	3193
Sənaye	4616	5173	6418	4551
Tikinti	1534	1936	2335	2340
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	133803	87446	91690	96731
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	22148	27862	28178	28443
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	13455	9406	12863	14162
İnformasiya və rabitə	183	354	455	491
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	872	1131	1478	1592
Təhsil	108	155	198	234
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstəricilməsi	198	256	305	313
Digər sahələr	26250	27561	39568	31221

2010-cu ilə nisbətən 2015-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı mütləq ifadədə 23849 vahid, yəni 11.5% azalmışdır. 2014-cü illə müqatissədə 2015-ci ildə bu azalma müvafiq olaraq 3627 vahid, yəni 2% təşkil etmişdir. 2010-cu ildə ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 192.6 min vahidini (93%) fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlar, 2015-ci ildə isə 165.4 min vahidini (90%) fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlar təşkil etmişdir.

2010cu ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 133.8 min vahidi (64.6%) ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 22.1 min nəfəri (10.7%) nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 13.6 min vahidi (6.6%) turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində məşğul olmuşdur. 2015-ci ildə bu bölgü müvafiq olaraq 96.7 min vahid (52.8%), 28.4 min vahid (15.5%) və 14.2 min vahid (7.85) olmuşdur. Göründüyü kimi 2010-cu ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 169406 min vahidi (81.8%), 2015-ci ildə isə 139336 vahidi (76%) üç sahənin, yəni ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı və turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrinin payına düşmüşdür. Bu meyli 1 sayılı xətti qrafik dahaəyani göstərir.

Şək. 2.1. 2010-2015-ci illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında kiçik və orta biznesin şaxələndirilmiş geniş şəbəkəsi gormalaşdırılmışdır. Belə ki, iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrin makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasının artımında kiçik və orta biznesin rolu xeyli yüksəkdir (Cədvəl 2.2.).

2 saylı cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta biznes subyektlərinin sayı çoxdur. Belə ki, əhalinin hər 1000 nəfərində düşən kiçik və orta müəssisələrin sayı B.Britaniyada 46, İtaliyada 68, ABŞ-da 74, Yaponiyada 50 vahid təşkil etmişdir. Bu sektorda məşğul olanlar məşğul əhalinin ümumi sayının 50%-dən çoxunu təşkil edir. Eyni zamanda bu sektorun ölkənin ÜDM-da payı da xeyli yüksəkdir. Belə ki, bu göstəricinin səviyyəsi həmin ölkələrdə 50-65% təşkil edir. Bu ölkələrdə kiçik və orta müəssisələrin xarici iqtisadi fəallığıda yüksək səviyyədədir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta müəssisələrin hər dördündən biri xarici bazara istiqamətə lənmişdir və beynəlxalq əməliyyatlardan gəlirlər ümumi gəlirlərinin 10-40%-ni təşkil edir.

Cədvəl 2.4.

Bəzi dünya ölkələrində kiçik və orta biznesin inkişafını
xarakterə edən göstəricilər [23]

Ölkələr	Kiçik və orta müəssisələrin sayı, min	Əhalinin hər 1000 nəfərinə kiçik və orta müəssisələrin sayı	Kiçik və orta müəssisələrdə məşğul olanların sayı, mln. nəfər	Məşğul əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi, %	ÜDM-da xüsusi çəkisi, %	İxrac-yönümlü kiçik və orta müəssisələrin xüsusi çəkisi, %	İxrac-da xüsusi çəkisi, %
B.Britaniya	2630	46	13.6	49	50-533	10	25-28
Almaniya	2290	37	18.5	46	50-54	25	35-40
İtaliya	3920	68	16.8	73	57-60	22	20-22
Fransa	1980	35	15.2	54	55-62	25	22-26

ABŞ	19300	74.2	70.2	54	50-52	25	29-30
Yaponiya	6450	49.6	39.5	78	52-55	23	35-40

Beləliklə, araşdırmadan görüldüyü kimi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyətində kiçik və orta biznes subyektləri iqtisadi artımın və məşğulluğun təmin edilməsində mühüm rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu sektorun ÜDM və məşğulluqdakı payı müvafiq olaraq 50 və 60%-dən çoxdur. ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri kiçik və orta biznesin inkişafı hesabına əhəmiyyətli iqtisadi artıma nail olmuşdur. Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə müəssisələrin 99 faizini kiçik və orta müəssisələr təşkil edir ki, bunların da məşğulluqda və ÜDM-də payı 60 faizdən çoxdur. 2014-2015-ci illərdə Avropa İttifaqı ölkələrində gəlir kimi əldə olunmuş hər bir avronun 58 senti kiçik və orta biznesin payına düşmüşdür.

Rəsmi statistikanın məlumatları ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin rolunun hələ də arzuolunan səviyyədə olmadığını göstərir (Cədvəl 2.5.)

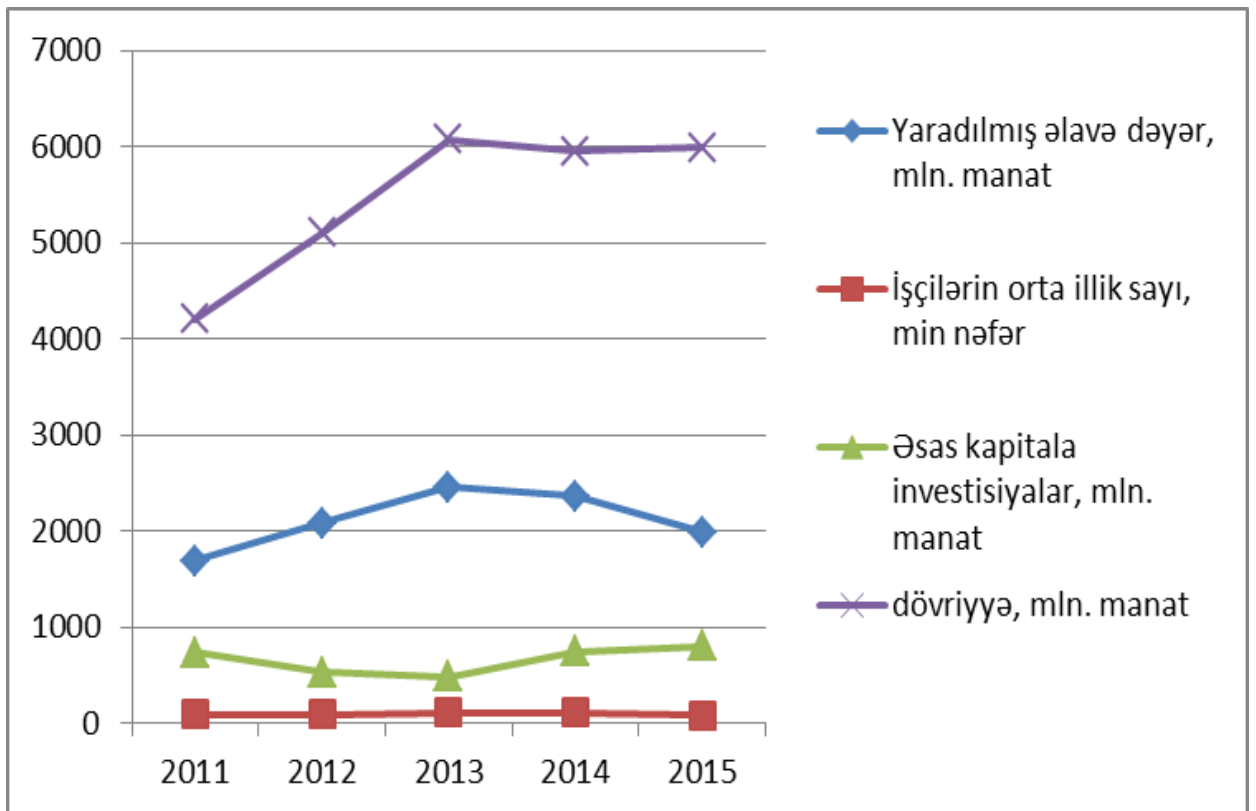
Cədvəl 2.5.

2011-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəriciləri [8,9]

	2011	2012	2013	2014	2015
Yaradılmış əlavə dəyər, mln. manat	1691.8	2081.0	2453.3	2362.8	1987.8
Kiçik sahibkarlığın payı, %	3.5	4.1	4.5	4.3	4.0
İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	90.2	95.5	109.0	115.0	87.6
Kiçik sahibkarlığın payı, %	6.5	6.4	7.9	7.6	6.3
Əsas kapitala investisiyalar, mln manat	737.6	531.6	486.3	746.5	807.2
Kiçik sahibkarlığın payı, %	5.8	3.5	2.7	4.2	5.1
Dövriyyə, mln. manat	4208.5	5100.6	6072.6	5951.7	5986.3
Kiçik sahibkarlığın payı, %	8.1	9.6	10.6	10.5	9.6
Kiçik sahibkarlığın ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	3.8	4.4	5.4	4.3	1.8

2011-2015-ci illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəricilərində müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təhlil edilən göstəricilərin hec birində davamlı artım meyli müşahidə edilmir. Bu sektor tərəfindən yaradılan əlavə dəyərin həcmi 2011-ci ildə 1691.8 mln. manat, olduğu halda, 2014-cü ildə bu göstərici 2362.8 mln. manat, 2015-ci ildə isə 1987.8 mln. manat olmuşdur. 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əlavə dəyərinin həcmi 17.5% artmış, 2014-cü illə müqayisədə isə əksinə 16% azalmışdır. 2011-ci ildə bu sektorun əlavə dəyəri ümumi əlavə dəyərin 3.5%-ə, 2014-cü ildə 4.3%, 2015-ci ildə isə 4% təşkil etmişdir. Təhlil edilən dövrdə kiçik biznes sektorundan çalışanların sayında da azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ilə işçilərin orta illik sayı 2.3%, 2014-cü illə müqayisədə isə 23.5% azalmışdır. Bu dövrdə əsas kapitalla investisiyaların və dövriyyənin dinamikasında artım müşahidə edilmişdir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasında müşahidə edilən meyli 2 sayılı xətti qrafik daha əyani göstərir (Şək.2.2.)

Şək.2.2. 2011-2015-ci illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikası

Araşdırılan dövrdə rəsmi statistikanın məlumatları ölkənin ÜDM-nun formalaşmasında kiçik biznesin rolunun zəif olduğunu göstərir. Belə ki, Bu sektorun ÜDM-da xüsusi çəkisi 2011-ci ildə 3.8% olduğu halda, 2015-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi 1.8%-ə düşmüşdür.

Dünya iqtisadiyyatında müşahidə edilən meyllər və Ölkə iqtisadiyyatının yeni keyfiyyət amilləri əsasında inkişafı zərurliyi Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafının kifayət qədər ciddi məsələ olduğunu deməyə əsas verir. Bunun üçün makroiqtisadi siyasətdən başlayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının, xüsusilə də sahibkarların və əlaqəli dövlət məmurlarının məsələyə baxış tərzinə qədər bir çox işləri özündə ehtiva edən və aydın hədəflərə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Buna görə də bu sektorun inkişafına dəstək verən institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və onların inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırma ölkədə kiçik sahibkarlığın inkişafının sahibkarlıq sahəsində qanunvericilik bazasının olması, qlobal rəqabətqabiliyyətlilik üzrə əsas götürülən göstəricilərdə əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunması, biznesə asan başlamaq üçün imkanların olması, “elektron hökumət”in əhatə dairəsinin daim genişlənməsi, son illərdə biznes mühitinin əlverişliliyi istiqamətində aparılan islahatlar üzrə irəliləyişlərə nail olunması (“bir pəncərə” prinsipi, “elektron hüququmət” və s.), xarici ticarət üzrə qaydaların sadələşdirilməsi, əlverişli infrastrukturun olması, kiçik sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin olması, enerji daşıyıcılarının qiymətinin qonşu ölkələrə nisbətən daha ucuz olması və s. kimi güclü tərəflərinin olduğunu göstərir. Bununla yanaşı bu sektorun kiçik biznes subyektlərinə münasibətdə dövlətin məqsədli dəstəkləmə siyasətinin müxtəlif meyarlar əsasında tətbiq edilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığının və bu sahədə əlaqələndirmənin istənilən səviyyədə olmaması, müxtəlifölçülü sahibkarlıq subyektləri arasında əlaqənin zəif olması, maliyyə resurslarına çıxışda çətinliklərin olması, maliyyə sektorunda təklif edilən məhsul və xidmətlərin kifayət qədər inkişaf

etməməsi, dövlət tərəfindən sahibkarlığa göstərilən dəstək mexanizmlərinin təsirinin müəyyənləşdirilməsi üçün monitorinq və qiymətləndirmə sisteminin zəif olması və s. kimi zəif tərəflərini olduğunu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, istehlak mallarına olan tələbatın yerli resurslar hesabına ödənilməsi və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın ÜDM və məşğulluqdakı xüsusi çəkisinə nəzər saldıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanda da davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlığın əsas hərəkətverici amilə çevrilməsi qarşıda duran əsas çağırışlardandır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” təqdirəlayiqdir. Bu strateji yol xəritəsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə 5 strateji hədəf və 21 prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir. Əsas strateji hədəflər kimi kiçik və orta biznes subyektlərinin fəaliyyəti üçün biznes mühitinin və tənzimləyici bazanın yaxşılaşdırılması, onların maliyyə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışının təmin edilməsi, xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, bilik və bacarıqlarının artırılması, qabaqcıl təcrübələrin tətbiqinin sürətləndirilməsi, innovasiyaların təşviqi, kiçik və orta biznes subyektləri üçün araşdırma və inkişaf fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi seçilmişdir. Göründüyü kimi bu sənəddə müəyyənləşdirilmiş hədəflər kiçik və orta biznes sektorunun davamlı inkişafı üçün baza kimi çıxış edir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf strategiyasına belə kompleks yanaşma kiçik və orta biznes subyektləri üçün inzibati maneələrin aradan qaldırılmasını və onların fəaliyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, onların zəruri infrastrukturla və resurslarla təmin edilməsini, maliyyə resurslarına əlçatanlığın genişləndirilməsini, bu sektorun məhsullara tələbin saxlanması və yeni satıcı bazarının mənimsənilməsini, kiçik və orta biznesin ölkə

iqtisadiyyatının əsasına çevrilməsinin təmin edilməsi, formalaşmış iqtisadi şəraitdə onların dəstəklənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. zəruri edir.

§2.3. Azərbaycanla kiçik sahibkarlığın regional quruluşunun statistik təhlili

Azərbaycan Respublikasında son dövrlərdə həyata keçirilən geniş miqyaslı sosial-iqtisadi tədbirlər ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuş, makroiqtisadi sabitliyə nail olunaraq dinamik iqtisadi inkişaf təmin edilmişdir. Əldə olunan nailiyyətlər yeni mərhələdə ölkənin sosial-iqtisadi həyatında, xüsusilə regionların inkişafı və əhalinin məşğulluğu sahəsində həll edilməsi zəruri olan bir sıra vəzifələri ön plana çıxarmışdır. Ölkənin sənaye potensialının və bununla bağlı infrastruktur obyektlərin əksər hissəsinin Bakı şəhərində yerləşməsi və eyni zamanda regionlarda olan bir çox müəssisələrin, istehsal və xidmət obyektlərinin fəaliyyətinin zəifləməsi, valyuta, pul-kredit sistemində arzuolunmaz meyllərin sürətlənməsi iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərmişdir. Bu amillər öz növbəsində iqtisadiyyatın regional baxımdan inkişafına mənfi təsir göstərmiş, regionların inkişafı arasında fərqin artmasına, bir çox bölgələrdə sosial-iqtisadi, demoqrafik və ekoloji vəziyyətin dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında prioritet kimi müəyyən edilmiş və neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə etməklə regional tarazlığın təmin edilməsi istiqamətində mühüm rol oynayan regional inkişafı üzrə Dövlət Proqramları əhalinin işgüzar fəallığının artmasına, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə, infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə, beynəlxalq tələblərə cavab verən rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsullar istehsal edən yeni müəssisə və obyektlərin yaradılmasına əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası

regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008 - ci illər)» mühüm əhəmiyyət kəsb edir [3].

Dövlət Proqramının əsas məqsədi iqtisadi inkişafın regional baxımdan tarazlığının təmin edilməsi, bölgələrdə əhalinin sosial rifahı və həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsindən ibarət idi.

Dövlət proqramının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun əvvəllər qəbul edilmiş «Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı», «Kiçik və Orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı» və digər sahəvi proqramlarla uzlaşdırılmasıdır. Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin sosial - iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla ölkənin iqtisadi inkişafında və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır [43].

Ölkənin regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində əldə edilmiş nailiyyətlərlə yanaşı bölgələrin daha da dinamik və sürətli inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bir sıra sərəncamlar imzalanmışdır. Belə ki, bunlara Ölkə Prezidenti tərəfindən 03 avqust 2005-ci il tarixli 935 sayılı «Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Quba, Qusar, Xaçmaz, Siyəzən və Dəvəçi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 25 avqust 2005 - ci ilə tarixli 972 sayılı «Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Qəbələ, İsmayıllı, Oğuz və Şamaxı rayonlarının sosial - iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 14 sentyabr 2005 - ci il tarixli 1001 sayılı «Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Lənkəran şəhəri, Astara, Lerik, Masallı və Yardımlı rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 14 oktyabr 2005-ci il tarixli 1044 sayılı «Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən, Əlibayramlı şəhəri, Hacıqabul, Kürdəmir, Saatlı, Sabirabad, Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz rayonlarının sosia-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 24 mart

2006 - cı il tarixli 1369 sayılı «Azərbaycan Respublikasının Ağdam, Bərdə və Tərtər rayonlarının sosia- iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 01 iyun 2006 - cı il tarixli 1489 sayılı «Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosia- iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 13 iyun 2006-cı il tarixli 1501 sayılı «Azərbaycan Respublikası Daşkəsən rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında», 24 avqust 2006 - cı il tarixli 1637 sayılı «Azərbaycan Respublikasının Ağsu, Ucar və Zərdab rayonlarının sosia-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında» verilmiş sərəncamları aid etmək olar. Həyata keçirilən tədbirlərin davamı kimi ötən dövr ərzində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi, antiinhisar və digər iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlmiş bir çox qanunlar qəbul edilmiş, sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması üçün vergi məcəlləsinə dəyişikliklər edilərək mənfəət vergisinin dərəcəsi aşağı salınmış, kənd təsərrüfatı istehsalçılarında vergi tətillərinin tətbiq edilmiş, hüquqi şəxslər mənfəət, ƏDV, əmlak vergisindən, fiziki şəxslər isə ƏDV və istifadə etdikləri əmlak vergisindən azad edilmişlər.

Kreditlər üçün girov təminatının və ipoteka münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə, girovların satışının sadələşdirilmiş mexanizmlərdən istifadə edilməsinə, torpaq sahələrinin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilən «İpoteka haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul edilmiş, əhalinin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, mənzil tikintisinin səmərəli maliyyələşdirmə mexanizmini yaratmaq, bu sahədə formalaşan təklifin alıcılıq qabliyyətli real tələblərə uyğunlaşdırılmasını təmin etmək və ipoteka kreditləşdirilməsinə yerli və xarici investorları cəlb etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradılmışdır.

Orta və iri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi, torpaqların özəlləşdirilməsi davam etdirilmişdir. Səhmdar cəmiyyətlərin səhmləri pullu hərraclarda satılmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş layihələrin

maliyyələşdirilməsi üzrə işlər sürətləndirilmiş, Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna vəsaitlərin yerləşdirilməsində iştirak etmək məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatları seçilmiş və kredit yarmarkaları keçirilərək sahibkarlara güzəştli kreditlər verilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının texnika, gübrə və lazımı dərman preparatları ilə təmin edilməsi məqsədilə «AqrLizinq» ASC - nin regional bazalarının tərkibində rayonlarda «Aqrservis» xidmətləri yaradılmışdır.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurasının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında» 2007 - ci il 25 oktyabr tarixli 2458 sayılı və «sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının «bir pəncərə» Prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsinə dair əlavə tədbirlər barədə» 2007 - ci il 18 dekabr tarixli 2549 sayılı Sərəncamlar imzalamışdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının «bir pəncərə» Prinsipi üzrə təşkilinin 2008-ci il 1 yanvar tarixindən qüvvədə olması sahibkarların qeydiyyatı prosedurunu sadələşdirmiş, bu sahədə mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına səbəb olmuşdur.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olunması məqsədilə 2004-cü ildən başlanmış tədbirlərin davam etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Bu proqramın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır [4].

Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il

tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Proqramın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətləri daha da yaxşılaşdırmaqdır. Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, ixracyönümlü və rəqabətədavamlı məhsul istehsalı istiqamətində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, əhalinin, xüsusi ilə kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur [5]. Həyata keçirilən tədbirlər zaman-zaman regionlar üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında müsbət meyllərin formalaşmasına gətirib çıxarsada rəsmi statistikanın məlumatları ölkə regionlarının inkişafındakı, regionlar üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətindəki qeyri-bərabərliyin hələ də saxlandığını, ölkənin ÜDM-nun formalaşmasında regional amilin rolunun zəif olduğunu göstərir. Belə ki, 2015-ci ildə ölkə üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 196327 vahid olmuşdur ki, bunun 76702 vahidi (39.1%) Bakı şəhərində cəmləşmişdir. 2015-ci ildə bu sektorun yaratdığı əlavə dəyər Ölkənin ümumi əlavə dəyərinin 4%-ni təşkil etmişdir (Cədvəl 2.6.).

Rəsmi statistikanın məlumatlarından görünür ki, 2011-2015 -ci illərdə ölkənin bir sıra regionlarında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında davamlı artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə ölkədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 45%, 2014-cü illə müqayisədə isə 5% artmışdır. Müqayisə edilən dövrdə Abşeron iqtisadi rayonu üzrə artım müvafiq olaraq 37% və 8.5%, Gəncə-Qazax iqtisadi rayon üzrə 40.3% və 1.4%, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 40.6% və 4.0%, Lənkaran iqtisadi rayonu üzrə 43.8% və 4.7%, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 51.7% və 4.3%, Aran iqtisadi rayonu üzrə 31.4% və 2.3%, Dağlıq - Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 42.1% və 2.9% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi

son illərdə qeyd edilən regionlarda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artımı sütəri xüylü zəifləmişdir. Digər iqtisadi regionlarda, o cümlədən Yuxarı-Qarabağ iqtisadi rayonunda, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı azalmışdır.

Cədvəl 2.6.

2011-2015 – ci illərdə Azərbaycan Respublikasında regionlar üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı, vahid [9]

Regionların adı	2011	2012	2013	2014	2015
Ölkə üzrə - cəmi	135353	141422	165277	186898	196327
o cümlədən:					
Bakı şəhəri	47621	50029	58265	70253	76702
Abşeron iqtisadi rayonu	10945	10765	12546	13824	15000
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	15983	16869	20586	22114	22430
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	8491	9096	10717	11485	11942
Lənkəran iqtisadi rayonu	8690	8996	10193	11935	12500
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	6259	6557	8081	9107	9496
Aran iqtisadi rayonu	25434	26135	30256	32670	33414
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	2297	2756	3442	3492	3383
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	272	386	433	514	125
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	3705	4029	4612	5115	5265
Naxçıvan Muxtar Respublikası	5656	5804	6146	6389	6070

2011-ci ildə ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 135353 vahid kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 47621 vahidi (35.2%) Bakı şəhərində, 10945 vahidi (8.1%) Abşeron iqtisadi rayonunda, 15983 vahidi (11.8%) Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda, 8491 vahidi (6.3%) Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda, 8690 vahidi (6.4%) Lənkəran iqtisadi rayonunda, 6259 vahidi (4.6%) Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda, 25434 vahidi (18.8%) Aran iqtisadi rayonunda, 2297 vahidi (1.7%) Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda, 272 vahidi (0.2%) Kəlbəcər -Laçın iqtisadi rayonunda, 3705 vahidi (2.7%) Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda və 5656 vahidi (4.2%) isə Naxçıvan iqtisadi

rayonunda cəmləşmişdir. 2015 -ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 39.1%, 7.6%, 11.4%, 6.1%, 4.8%, 17.1%, 1.7%, 1%, 2.7% və 31.% təşkil etmişdir. Araşdırma göstərir ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri daha çox hissəsi Bakı şəhərinin payına düşür.

Ölkə üzrə əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2011 - cü ildə 15 vahid olduğu halda, 2015 - ci ildə 20 vahid olmuş, yəni 4 il ərzində onun sayı 5 vahid artmışdır. Bu göstəricinin səviyyəsi 2015- ci ildə Bakı şəhəri üzrə 35, Abşeron iqtisadi rayonü üzrə 27, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun üzrə 18, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 20, Lənkaran iqtisadi rayonu üzrə 14, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 18, Aran iqtisadi rayonu üzrə 17, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 4, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 176, Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə 14 vahid olmuşdur.

Bu dövrdə ölkənin regionları üzrə kiçik biznes sektorunda çalışan işçilərin sayında da xeyli dəyişikliklər baş vermişdir (Cədvəl 2.7.). Belə ki, 2011-ci ildə ölkə üzrə kiçik biznes sahəsində çalışan işçilərin sayı 90.2 min nəfər olmuşdursa, 2015-ci ildə bu sektorda məşğul olanların sayı artaraq 87.6 min nəfər olmuşdur. Kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə məşğul olanların regionlar üzrə coğrafiyasına fikir verdikdə görürük ki, 2011-ci ildə bu göstərici Bakı şəhəri üzrə 56.8 min nəfər, 2015 - ci ildə isə 44 min nəfər təşkil etmişdir. Bu da ümumilikdə kiçik biznes sektorunda məşğul olanların müvafiq olaraq 63.1% -i və 50% -i təşkil edir. Qalan hissə isə digər iqtisadi rayonların payına düşmüşdür.

Tədqiq edilən dövrdə ölkənin regionları üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışının həcminə də artım meyli xas olmuşdur. Belə ki, 2011-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfində 4.2 mlrd. manatlıq məhsul istehsal olunmuşdursa, 2015 -ci ildə bunun həcmi xeyli artaraq 6 mlrd. manat təşkil etmişdir, yəni təxminən 42.9% artmışdır.

2011-ci ildə ölkə üzrə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hər biri orta hesabla 46.7 min manatlıq məhsul istehsal etmişdirsə, 2015-ci ildə bu 68.3 min

manata yüksəlmişdir. Bu göstərici müqayisə edilən dövrlərdə Bakı şəhəri üzrə müvafiq olaraq 46.3 min manat və 83.1 min manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.7.

2011-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının regionlarında kiçik biznes sektorunda çalışan işçilərin sayı, nəfər [9]

Regionların adı	2011	2012	2013	2014	2015
Ölkə üzrə - cəmi	90182	95503	108976	115035	87608
o cümlədən:					
Bakı şəhəri	56842	61710	70686	76875	44059
Abşeron iqtisadi rayonu	5970	5875	6059	5964	4124
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	5261	6007	6961	6612	8491
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	3072	3311	3662	3630	3454
Lənkəran iqtisadi rayonu	3003	3271	3484	3689	4020
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1692	2064	2317	2408	2641
Aran iqtisadi rayonu	9688	8858	10685	10449	14121
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	1191	1175	1335	1191	2725
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	226	220	282	257	333
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	938	1003	1285	1376	1760
Naxçıvan Muxtar Respublikası	2299	2009	2220	2584	1880

2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə bir sıra iqtisadi rayonlar üzrə məhsul buraxılışının həcmi artmışdır. Belə ki, bu artım Bakı şəhəri üzrə 4.4% dəfə, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 9.3%, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 8.8%, Aran iqtisadi rayonu üzrə 3%, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 6.9% təşkil etmişdir. Digər iqtisadi rayonlarda bu göstəriciyə azalma xarakterik olmuşdur. Rəsmi statistikanın məlumatları kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal olunmuş məhsulun 2011-ci ildə 62.6% -nin, 2015 -ci ildə isə 61.2%-nin Bakı şəhərinin payına düşdüyünü göstərir.

Beləliklə, araşdırma göstərir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə ölkədə aparılan ciddi işlər kiçik sahibkarlığın inkişafına və onu iqtisadiyyatın əsas sektorlarından birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Düzdür, bu sektorun inkişafı hələ arzu olunan səviyyədə olmasada, dövlət ölkənin bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsində bu sektorun mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq bu istiqamətdə işləri davam etdirir. Belə ki, növbəti mərhələ (2014-2018 -ci illər) üçün qəbul edilmiş Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı perspektivdə sahibkarlığın, o cümlədən kiçik biznesin davamlı inkişafına zəmin yaradacaqdır.

§2.4. Kiçik sahibkarlığın iqtisadi inkişafa təsirinin statistik təhlili

Qeyd etdiyimiz kimi obyektiv dünyanın ümumi qanunlarından biri hadisələr arasındakı əlaqə və asılılıqdır. Ona görə də müxtəlif hadisələri tədqiq edərkən həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəriciləri arasındakı əlaqə və asılılıqları öyrənmək zərurəti yaranır. Əlaqə və asılılıqların xarakterini və gücünü bilməklə sosial-iqtisadi proseslərin idarəedilməsi və onların perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi xeyli asanlaşır. Bu bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi aktuallığa kəsb edir. Belə ki, makro və mikro səviyyədə sosial-iqtisadi hadisələr arasındakı əlaqə və asılılıqların qanunauyğunluğunu və mexanizmini aşkar etməklə daha uğurlu biznes fəaliyyətini formalaşdırmaq mümkündür.

Statistika sosial-iqtisadi hadisələr arasındakı səbəb-nəticə asılılığını öyrənərək onların inkişaf trayektoriyasını müəyyən əminlik dərəcəsi ilə müəyyənləşdirir. Onu da qeyd etmək səbəb öz-özlüyündə nəticəni müəyyən etmir, o, səbəbin fəaliyyətinə yol açan şəraitdən də asılıdır. Müxtəlif hadisələr və onların əlamətləri arasında olan iki tip əlaqəni - funksional və statistik (stoxostik) fərqləndirmək olar [7].

Real ictimai həyatda determinant sistem haqqında informasiyanın tam olması qeyri-müəyyənlik yaradır və ona görə də sistemə ehtimallı yanaşılır və bununla da əlamətlər arasındakı əlaqə stoxostik olur. Stoxostik əlaqələrin xarakterik xüsusiyyəti

yəti ondan ibarətdir ki, onlar məcmunun ayrı-ayrı vahidlərində deyil, bütün məcmuda təzahür edir.

Korrelyasiya əlaqəsi stoxostik əlaqələrin xüsusi növüdür. Korrelyasiya əlaqəsi qarşılıqlı əlaqələri yalnız təsadüfi kəmiyyətlə xarakterizə olunan hadisələrdə mövcuddur. Belə əlaqələrdə nəticə əlamətinin təsadüfi kəmiyyətinin orta qiyməti (riyazi gözləməsi) yaxud digər təsadüfi kəmiyyətin dəyişməsindən asılı olaraq qanunauyğun dəyişir.

Ümumi şəkildə qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi sahəsində statistikanın vəzifələri yalnız onların mövcudluğunun, istiqamət və gücünün kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi deyil, həm də nəticəyə faktor (amil, səbəb) əlamətinin təsirinin formalarının müəyyənləşdirilməsidir.

Korrelyasiya təhlilinin vəzifələri dəyişən əlamətlər arasındakı əlaqələrin sıxlığının ölçülməsi, məlum olmayan səbəb əlaqələrinin müəyyən edilməsi, nəticə əlamətinə daha böyük təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Regressiya təhlilinin vəzifələri modelin tiplərinin seçilməsi, asılı olmayan dəyişənlərin təsir dərəcəsini müəyyənləşdirməkdən, asılı dəyişənin qiymətlərinin hesablanmasıdan ibarətdir [27].

Qeyd edilən vəzifələrin həlli bunlardan kompleks istifadə edilməsini zəruri edir.

Kütləvi müşahidələr və təsadüfi amillərin fəaliyyəti şəraitində əlaqələrin tədqiqi bir qayda olaraq iqtisadi-statistik modellərin köməyi ilə həyata keçirilir. Geniş mənada model hər hansı bir obyektin, prosesin şərti oxşarıdır. Model modelləşdirilən obyektin yaxud prosesin mühüm xüsusiyyətlərini əks etdirən komponentlərin məntiqi yaxud riyazi təsviridir. Bunun vasitəsilə öyrənilən obyektin və yaxud prosesin dəyişməsinin əsas qanunauyğunluğu müəyyən edilir.

Model keyfiyyətcə eyninövlü kütləvi hadisələr üçün hesablanmış göstəricilərə əsaslanır. Funksional eynilik şəklində ifadə edilən modeldən verilmiş kəmiyyətlər dəsti üzrə modelləşdirilən göstəricinin orta qiymətinin hesablanması və ona ayrı-ayrı amillərin təsir dərəcəsini aşkar edilməsi üçün istifadə edilir.

Sosial-iqtisadi hadisələr arasındakı əlaqələrin statistik qiymətləndirilməsinin onların mövcud inkişafın xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində, proqnoz göstəricilərinin əldə edilməsində mühüm əhəmiyyəti vardır. Deməli, hadisə və proseslərin fəaliyyət xarakterinə və səviyyəsinə təsir edən amillərin aşkar edilməsi və statisik təhlili zəruridir. Bu məsələnin həll edilməsi üçün statistika təcrübəsində reqressiya-korrelyasiya tədqiqindən geniş istifadə edilir. Bu metod nəticə əlamətinə müxtəlif amil əlamətlərinin təsir imkanlarını qiymətləndirməyə imkan verir. Reqressiya-korrelyasiya təhlili bir neçə ardıcıl mərhələlərlə həyata keçirilir. Bu mərhələlərə aşağıdakıları aid etmək olar.

Birinci mərhələni məlumatların toplanması təşkil edir. Məlumdur ki, hər hansı bir hesablamayı və təhlili həyata keçirmək üçün ilk növbədə zəruri məlumatları toplamaq lazımdır. Bank sektorunun fəaliyyətini statistik təhlil etmək üçün zəruri məlumatlar ayrı-ayrı bankların hesabat məlumatları və Milli Bankın bank sektoru haqqında topladığı və nəşr etdirdiyi məlumatlar çıxış edir.

İkinci mərhələdə asılılığını aşkar etmək istədiyimiz dəyişənlər sırası vaxt etibarilə müqayisəyə gətirilir. Bu onunla şərtlənir ki, birincisi, vizual müqayisə müavafiq düzəlişlərin aparılmasına şərait yaradır, ikincisi trend uyğun əlaqə modelinin seçilməsinə kömək edir.

Üçüncü mərhələdə kənarlaşma qrafikinə qurulması həyata keçirilir. İlk növbədə nəticə və amil əlamətinin orta qiyməti hesablanır və qrafik təsvirdə onların kəsişdiyi nöqtə tapılır. Bundan sonra faktiki məlumatlar həmin orta səviyyələrin kəsişmə nöqtəsindən keçən reqressiya xəttinin ətrafında necə yerləşdiyi öyrənilir.

Dördüncü mərhələ reqressiya xəttinin qiymətləndirilməsi nəzərdə tutur. Bunun üçün ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə edilir. Buzaman əsas prinsip reqressiya modeli üzrə hesablanmış göstəricilərlə faktiki göstəricilər arasındakı fərqin kvadratlarının cəmi minimum olmasıdır. Reqressiya modelinin parametrləri standart qayda əsasında qiymətləndirilir və daha sonra nəzəri model formalaşdırılır.

Beşinci mərhələdə reqressiya modeli əsasında hesablanmış məlumatların və faktiki məlumatlarla müqayisə edilməsi həyata keçirilir. Bu zaman nəzəri model

əsasında nəticə əlamətinin hesablanmış göstəricilərin faktiki göstəricilərə nə qədər yaxın və yaxud uzaq olduğu öyrənilir. Hesablanmış göstəricilərin faktiki göstəricilərdən kənarlaşması fakti nəticə əlamətinə öyrənilən amil əlamətindən başqa digər amillərin də təsir göstərdiyini deməyə əsas verir.

Altıncı mərhələ reqressiya modelinin parametrlərinin şərh edilməsi ilə bağlıdır. a - reqressiya modelinin sabit parametri, B parametri reqressiya xəttinin meylini göstərir. Bu parametrin müsbət olması əlamətlərin eyni istiqamətdə dəyişməsinə göstərir.

Növbəti məsələ nəticə əlamətinin nəzəri səviyyəsinin, yəni model əsasında hesablanmış qiymətləri nə qədər informasiyalı yaxud dəqiq olmasıdır. Bu suala cavab vermək üçün reqressiya modelinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Reqressiya əmsalının orta kvadratik xətası reqressiya əmsalının etibarlılıq ölçüsü kimi çıxış edir.

Determinasiya əmsalı reqressiya modelinin asılı dəyişənlərin variasiyasını nə qədər yaxşı təsvir etdiyini göstərən statistik göstəricidir. Bu göstərici asılı və asılı olmayan dəyişənlər arasındakı qarşılıqlı əsəsliliyin riyazi ifadəsidir və onun dərəcəsini xarakterizə edir. Determinasiya əmsalının statistik mənasını şərh etmək üçün ümumi variasiya, izah edilə bilən və izah edilə bilməyən variasiyalar qiymətləndirilir.

Nəhayət, sonuncu mərhələdə hipotezlərin yoxlanması prosesi aparılır. Qeyd etdiyimiz kimi, nəzəri modelin nəticələri ilə müşahidə edilən kəmiyyətlər arasında kənarlaşma vardır [10,27]. Reqressiya təhlili asılı olmayan dəyişənin qiymətlərindəki sapmaların məlum olmayan kənarlaşmalar qrupundan təsadüfi seçilənlərdən ibarət olması fərziyyəsinə əsaslanaraq həyata keçirilir. Bu zaman amil əlamətinin mövcud hər bir qiyməti üçün kənarlaşmaların bölgüsü haqqında üç əsas fərziyyə qəbul edilir.

-onların bölgüsü normaldır;

-orta qiymətə və sifira nisbətən onların bölgüsü təsadüfidir;

-hər bir bölgü eyni dispersiyaya və orta kvadratik kənarlaşmaya malikdir. Bu fərziyyə amil əlamətinin bütün qiymətləri üçün eyni olan qiymətləndirmənin orta kvadratik xətasını hesablamaq üçün lazımdır. Əgər bu fərziyyə doğru deyilsə onda

reqressiya xəttinin bir nöqtəsində orta kvadratik xəta digər nöqtədə orta kvadratik xətadan fərqlənəcəkdir. Əgər bu fərziyyələrdən hər hansı biri yerinə yetirilməzsə reqressiya təhlilinin qanunauyğunluğu şübhə altında olar. Bu qeyd edilənlərdən görünür ki, reqressiya - korrelyasiya metodu hadisə və proseslər arasındakı səbəb-nəticə asılılığının öyrənilməsində geniş imkanlara malikdir. Ona görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi fəaliyyətin istənilən istiqaməti üzrə düzgün idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün statistik - riyazi metodların imkanlarından maksimum yararlanmaq lazımdır.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün hər bir təsərrüfat subyektinin iqtisadi potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Kiçik iqtisadi strukturlar bazarın qorunub saxlanması və iş yerlərinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan başqa kiçik müəssisələrə istehsalın sürətliliyinin, bazarın çevikliyinin və innovasiyaya həssaslığının simvolu kimi baxılır. Buradan kiçik sahibkarlığın institutunun dəstəklənməsi və inkişafının zəruriliyi, onun müsbət rolu haqqında nəticəsinə gəlmək olar. Ölkədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artması işgüzar fəallığın yüksəlməsinə, məşğul əhalinin sayının, ölkənin əlavə dəyərinin həcmnin artmasına gətirib çıxarır.

Bir amilli xətti reqressiya modeli əsasında kiçik təsərrüfat subyektlərinin sayının dəyişməsinin məşğul əhalinin sayının, ölkənin əlavə dəyərinin həcmnin dəyişməsinə təsirini qiymətləndirmək üçün zəruri məlumatları 1 saylı cədvəldə verək (Cədvəl 2.8).

Cədvəl 2.8

2011-2015-ci illərdə Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bəzi iqtisadi göstəriciləri [8,9]

İllər	Kiçik müəssisələrin sayı	Ölkədə məşğul əhalinin sayı, min nəfər	Kiçik biznesdə yaradılmış əlavə dəyər, mln. manat	Ölkədə yaradılmış əlavə dəyər, mln. manat
2011	14187	4375.2	1691.8	39588.5

2012	13658	4445.2	2081.0	51351.7
2013	14461	4521.2	2453.3	54304.0
2014	14981	4602.9	2362.8	54601.1
2015	17847	4671.6	1987.8	49847.1

2011-2015-ci illər üzrə kiçik müəssisələrin sayı ilə Ölkədə məşğul əhalinin sayı arasındakı əlaqəni səciyyələndirmək üçün SPSS proqramında məlumatların işlənməsi həyata keçirilmişdir. Nəticələr aşağıdakı kimi olmuşdur [14].

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
mes	4523,2400	118,69188	5
kms	15026,8000	1647,31849	5

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				Sig. F Change	Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2		
1	.827	.684	.579	77.01884	.684	6.500	1	3	.084	1.355

a Predictors: (Constant), kms

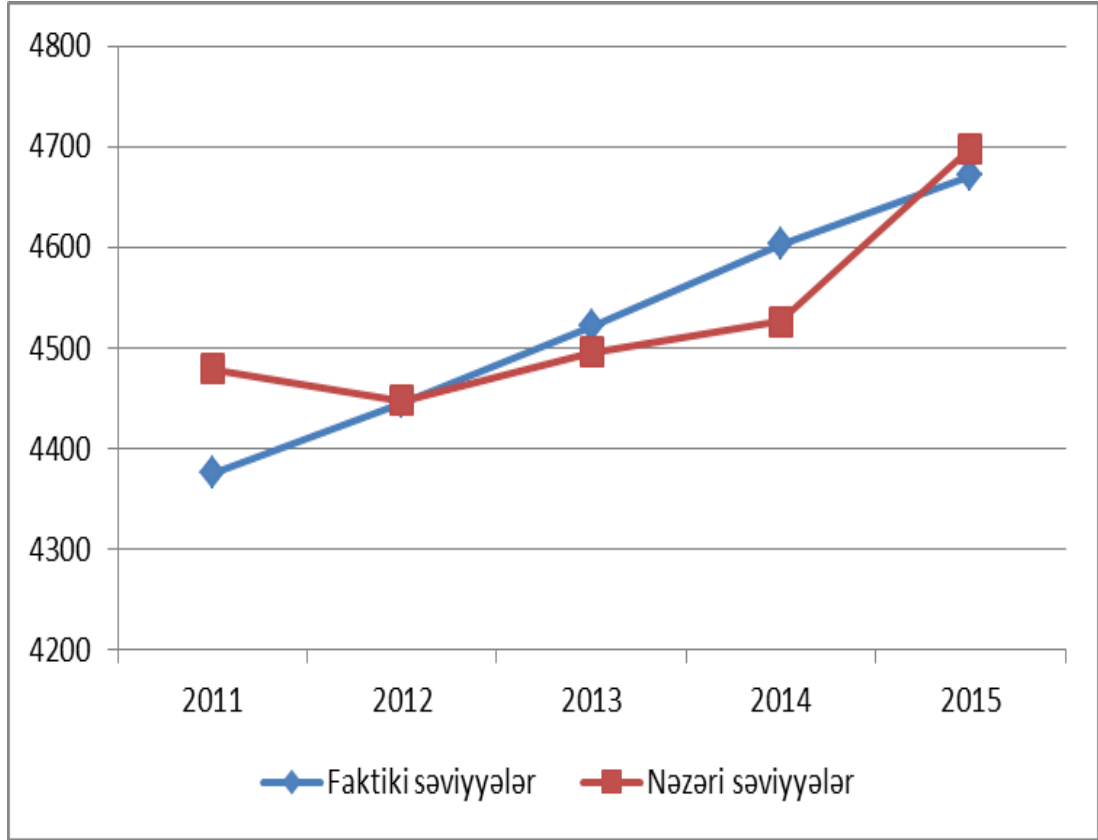
b Dependent Variable: mes

Coefficients

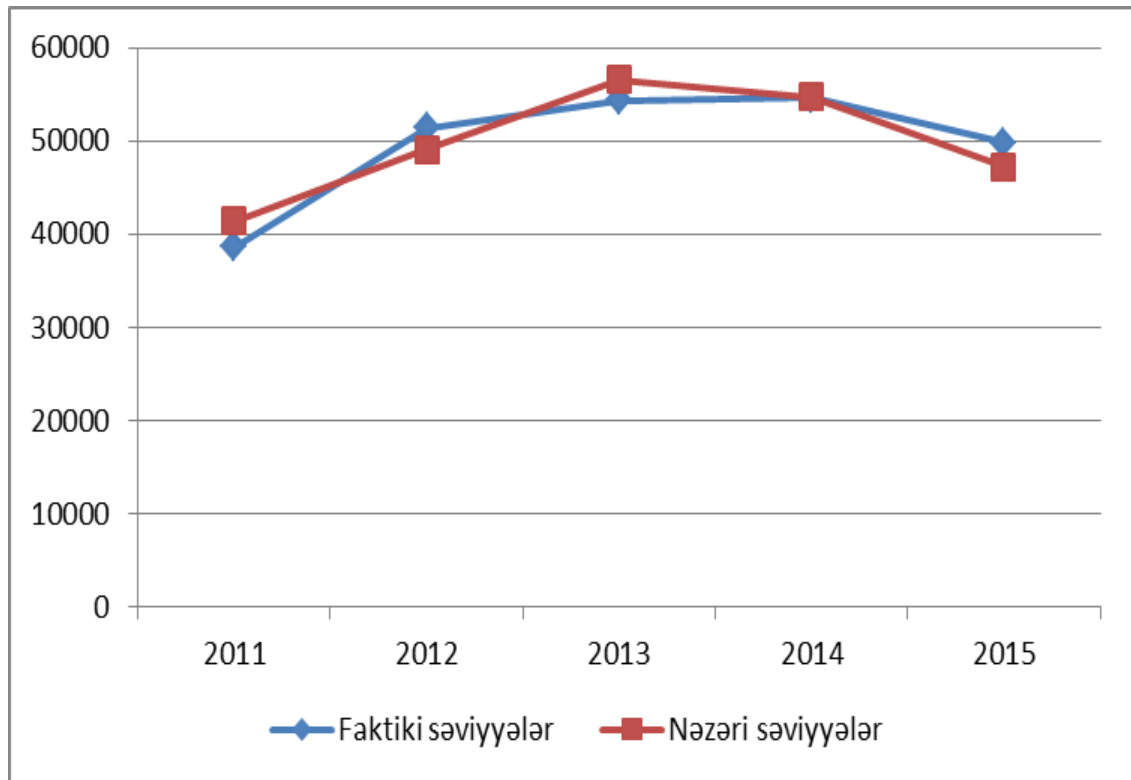
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(constant)	3627.666	352.967		10.278	.002
	kms	.060	.023	.827	2.549	.084

Alınmış nəticələrdən görüldüyü kimi kiçik müəssisələrin sayı ilə məşğul əhalinin sayı arasındakı regressiya modelinin a_0 və a_1 parametrlərinin qiyməti müvafiq olaraq $a_0 = 3627.7$ və $a_1 = .060$ təşkil etmişdir.

Deməli, kiçik müəssisələrin sayı ilə məşğul əhalinin sayı arasında qərsiyya modeli $\hat{y} = 3627.7 + 0.060X$ olacaqdır. Göründüyü kimi determinasiya əmsalının 0.5 - dən çox olması bu əlamətlər arasında əlaqənin olduğunu göstərir.

Şək. 2.3. Məşğul əhalinin faktiki və nəzəri səviyyələri

Şək. 2.4. Ümumi əlavə dəyərin faktiki və nəzəri səviyyələri

Bu modelə görə elastiklik əmsalı 0.199 - a bərabər olacaqdır. Bu o deməkdir ki, ölkədə kiçik müəssisələrin sayı 1% artırıqda məşğul əhalinin sayının orta hesabla 0.1% artacağı gözləniləcəkdir.

Kiçik biznes sektorunda yaradılmış əlavə dəyərlə ölkənin ümumi əlavə dəyəri arasındakı reqressiya təhlilinin nəticələri aşağıdakı kimi olmuşdur.

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
umed	49738,6800	6546,04992	5
kmed	2115,3400	305,07591	5

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				Sig. F Change	Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2		
1	.926	.858	.811	2848.92595	.858	18.118	1	3	.024	2.330

a Predictors: (Constant), kmed
b Dependent Variable: umed

Coefficients

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std.Error	Beta		
1 (constant)	7696.947	9958.799		.773	.496
kmed	19.875	4.669	.926	4.257	.024

a. Dependent Variable: umed

Göründüyü kimi kiçik müəssisələrdə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi ilə ölkənin ümumi əlavə dəyərinin həcmi arasındakı reqressiya modelinin a_0 və a_1 parametirlərinin qiyməti müvafiq olaraq $a_0 = 7696.9$ və $a_1 = .19.9$ təşkil etmişdir.

Deməli, kiçik müəssisələrin sayı ilə məşğul əhalinin sayıl arasındakı reqressiya modeli $\hat{y} = 7696.9 + 19.9X$ olacaqdır. Göründüyü kimi determinasiya əmsalının 0.5 - dən çox olması bu əlamətlər arasında əlaqənin olduğunu göstərir.

Bu modelə görə elastiklik əmsalı 0.846 - a bərabər olacaqdır. Bu o deməkdir ki, ölkədə kiçik müəssisələrdə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 1% artırıqda ölkə üzrə ümumi əlavə dəyərin həcmnin orta hesabla 0.8% artacağı gözləniləcəkdir.

Onu da qeyd edək kiçik statistik məcmu üçün hesablanan əlaqənin sıxlıq göstəricisi təsadüfi səbəblərin fəaliyyəti nəticəsində təhrifə məruz ala bilər. Ona görə də onların əhəmiyyətliyinin yoxlanması zərurəti yaranır. Ona görə də təhlilə sonrakı mərhələsində bir sıra zəruri göstəricilərin (kiçik müəssisələrin və məşğul əhalinin sayı, kiçik biznesdə yaradılan əlavə dəyərin həcmi, ümumi əlavə dəyərin həcmi, qalıqların orta kvadratik uzaqlaşması, determinasiya əmsalı və s.) hesablanması əsasında əhəmiyyətlik səviyyəsi toxlanılmışdır. Başqa cözlə desək, t kriteriyasının cədvəl qiyməti ilə hesablanmış qiyməti müqayisə edilmiş və reqressiya modelinin adekvatlığı qiymətləndirilmişdir. Hesablanmış determinasiya əmsalı nəticə əlamətinin (məşğul əhalinin sayı və ümumi əlavə dəyərin həcmi) variasiyasının müvafiq olaraq

68.3% və 62.7% - nin faktor əlaməti (kiçik müəssisələrin sayı və kiçik biznes sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi) ilə şərtləndiyini göstərir.

Beləliklə, reqressiya-korrelyasiya metodu əsasında aparılan araşdırma ölkədə işgüzar fəallığın artmasının, işsizliyin səviyyəsinin azalmasına təsir edən əsas amillərdən birinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artması olduğunu göstərir. Bununla yanaşı ölkənin mühüm makroiqtisadi göstəricilərindən olan ÜDM yaxud ümumi əlavə dəyərin formalaşmasında kiçik biznes sektorunun potensialı yüksəkdir. Ölkənin iqtisadi inkişaf strtaegiyasında bu amillərin nəzərə alınması və onların təsir imkanlarının qiymətləndirilməsi həyata keçirilən tədbirlərin və əldə edilmiş nəticələrin daha əsaslandırılmış olmasına müsbət təsirini göstərə bilər.

NƏTİCƏ

Ölkədə innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında kiçik biznesin rolunun nəzəri - metodoloji məsələlərinin araşdırılması, həmçinin bu sektorun müasir vəziyyətinin statistik təhlili aşağıdakı nəticələri formalaşdırmağa imkan vermişdir:

1. Kiçik sahibkarlıq müxtəlif sosial-iqtisadi vəzifələr yerinə yetirir və məhz kiçik biznes sosial-iqtisadi dəyişikliklərin, iqtisadiyyatın innovasiya yönümlüyünün gücləndirilməsinin və onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsasıdır.

2. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdığı müasir şəraitdə kiçik biznesin rolunun transformasiyasında mühüm meyllər müşahidə olunur. Belə ki, kiçik biznes sektoru milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini təmin edən mühüm funksiyasını həyata keçirərək transmilli korporasiyalarla sıx əməkdaşlıqda ölkənin milli maraqlarına nail olmağın əlaqələndirici həlqəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda elmi-texniki tərəqqi sferasında iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi şəraitdə kiçik firmalar ölkə iqtisadiyyatının strukturunun moderinləşdirilməsinin və innovasiya fəallığının yüksəldilməsinin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Qlobal innovasiya məkanının transformasiyası kiçik sahibkarlığın rolunu artırır, lakin bu sektorun maliyyə kapitalının qıtlığı ilə üzləşməsi müəyyən problemlər yaradır. Odur ki, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə onlara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi zəruridir. Fikrimizcə, bu cür yanaşma ölkənin milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasında kiçik innovasiya sahibkarlığının əhəmiyyətini daha da artıracaqdır.

3. Araşdırma göstərir ki, iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiyalı inkişaf prosesində və kiçik biznesdə innovasiya mühitinin formalaşdırılmasında dövlət dəstəsinin müxtəlif forma və mexanizmlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Başqa sözlə desək, sahibkarlığın bütün sferalarında innovasiya mühitinin inkişafına, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin resurslardan istifadənin səmərəliliyini yüksəltməsinə kömək göstərən çoxlu sayda hüquqi, maliyyə, vergi və əmlak vasitələrindən istifadə edilir. Fikrimizcə, dünya təcrübəsində kiçik və orta

sahibkarlığın innovasiya mühitinin inkişafının stimullaşdırılmasının təşəkkül tapmış bir sıra formalarından ölkə təcrübəsində istifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı.

4. Ölkə iqtisadiyyatının müəyyənləşdirilmiş strateji hədəflərə doğru inamla irəliləməsi və onun rəqabətqabliyyətinin yüksəldilməsi kiçik biznes sektorunun səmərəliliyindən və onun plana uyğun inkişafından daha çox asılıdır. Başqa sözlə desək, kiçik biznesin inkişafı üzrə işlənib hazırlanmış proqramların və konkret tədbirlərin səmərəliliyi və əsaslandırılması bu sektorun cari vəziyyəti və inkişafı haqqında informasiyanın keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Deməli, optimal üsul kiçik biznes üzərində statistik müşahidənin həyata keçirilməsidir.

5. Rəsmi statistikanın məlumatlarına görə 2012-ci ildə ölkədə yaradılmış 51.4 mlrd. manatlıq ümumi əlavə dəyərin 2.1 mird manatı (4.1%), 2015-ci ildə isə 49.8 mlrd. manatın 2.0 mlrd. manatı (4.0%) kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payına düşmüşdür. 2010-cu ildə ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 207.1 min vahid, 2013-cü ilə 165.3 min vahid, 2015-ci ildə isə 183.3 min vahid təşkil etmişdir. 2010-cu ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 133.8 min vahidi (64.6%) ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 22.1 min nəfəri (10.7%) nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 13.6 min vahidi (6.6%) turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində məşğul olmuşdur. 2015-ci ildə bu bölgü müvafiq olaraq 96.7 min vahid (52.8%), 28.4 min vahid (15.5%) və 14.2 min vahid (7.85) olmuşdur. Göründüyü kimi 2010-cu ildə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 169406 min vahidi (81.8%), 2015-ci ildə isə 139336 vahidi (76%) üç sahənin, yəni ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı və turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrinin payına düşmüşdür. Araşdırılan dövrdə rəsmi statistikanın məlumatları ölkənin ÜDM-nin formalaşmasında kiçik biznesin rolunun zəif olduğunu göstərir. Belə ki, Bu sektorun ÜDM-da xüsusi çəkisi 2011-ci ildə 3.8% olduğu halda, 2015-ci ildə bu göstəricinin səviyyəsi 1.8%-ə düşmüşdür.

6. Rəsmi statistikanın məlumatlarından görünür ki, 2011-2015 -жи иллярда ölkənin bir sıra regionlarında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında davamlı artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə ölkədə kiçik

sahibkarlıq subyektlərinin sayı 45%, 2014-cü illə müqayisədə isə 5% artmışdır. Müqayisə edilən dövrdə Abşeron iqtisadi rayonu üzrə artım müvafiq olaraq 37% və 8.5%, Gəncə-Qazax iqtisadi rayon üzrə 40.3% və 1.4%, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 40.6% və 4.0%, Lənkaran iqtisadi rayonu üzrə 43.8% və 4.7%, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 51.7% və 4.3%, Aran iqtisadi rayonu üzrə 31.4% və 2.3%, Daöliq - Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 42.1% və 2.9% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi son illərdə qeyd edilən regionlarda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artımı sütəri xüylü zəifləmişdir.

7. Yeni iqtisadi şəraitdə cəmiyyətin fəal yaradıcı qüvvəsi, uzunmüddətli iqtisadi artımın, əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinin daxili resursu kimi sahibkarlığın və şəxsi təşəbbüslərin əhəmiyyəti daha da artır. Kiçik sahibkarlığın inkişafını xarakterizə edən əsas göstəricilərin təhlili bu sektorun iqtisadi proseslərdə rolunun arzuolunan səviyyədə olmadığını, regionlar üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsündə qeyri-bərabərliyin, iqtisadi fəaliyyətin növləri və regionlar üzrə mərkəzləşmə dərəcəsinin kifayət qədər yüksək olduğunu göstərir

8.Reqressiya-korrelyasiya metodu əsasında aparılan araşdırma ölkədə işgüzar fəallığın artmasının, işsizliyin səviyyəsinin azalmasına təsir edən əsas amillərdən birinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayının artması olduğunu göstərir. Bununla yanaşı ölkənin mühüm makroiqtisadi göstəricilərindən olan ÜDM yaxud ümumi əlavə dəyərin formalaşmasında kiçik biznes sektorunun potensialı yüksəkdir. Ölkənin iqtisadi inkişaf strataegiyasında bu amillərin nəzərə alınması və onların təsir imkanlarının qiymətləndirilməsi həyata keçirilən tədbirlərin və əldə edilmiş nəticələrin daha əsaslandırılmış olmasına müsbət təsirini göstərə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında kizik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

3. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı"

4. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"

5. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"

6. Yaqubov S.M., Əliyev Ə.İ. Statistika, dərslik, Bakı, 2015

7. Əliyev Ə.İ. Statistika, dərs vəsaiti, Bakı, 2013

8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, ADSK, Bakı, 2016.

9. Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq, ADSK, Bakı, 2016.

Rus dilində

10. Афанасьев В.Н., Юзбашев М.М. Анализ временных рядов и прогнозирование. - М: Изд-во: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2010

11. Авсянников - М.: Изд-во РУДН.- 2002, səh. 84

12. Арутюнов, Ю. А., Гончаренко, Л. П. Инновационная политика: учебник. / Ю. А. Арутюнов, Л. П. Гончаренко. - М.: КНОРУС.- 2009, səh. 232.

13. Барейко, С. Н. Государственное регулирование инновационных процессов: отечественный и зарубежный опыт. / С. Н. Барейко /Стратегия инновационного развития регионов Северо-Запада России: опыт и проблемы (сборник научных трудов). В 2 частях: часть 1. - СПб.: Издательство СПбАУЭ.- 2009, səh. 69-74, səh. 70.

14. Бююль А., Цёфель П. SPSS: искусство обработки информации, М, DiaSoft, 2015
15. Викторова А. Е. Роль малого бизнеса в инновационном развитии экономики Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Выпуск 6, ноябрь - декабрь 2013
16. Викторovich К. А. Международный опыт развития малого и среднего инновационного предпринимательства и возможности его применения в российской экономике, дисс. к. э. н. Москва, 2015
17. Вуколов Э.А. Основы статистического анализа, М, 2014
18. Кошелева Т.Н. Управление формированием инновационной среды малого предпринимательства, дисс. д. э. н. Санкт – Петербург, 2014
19. Иванова, Н. А. Национальные инновационные системы / Н. А. Иванова// Вопросы экономики. №7, 2001, сәһ. 61
20. Грицунова С.В., Лотарева К.М. Развитие малого предпринимательства в России // Интернет-журнал «Мир науки», №2, 2015 сәһ.2
21. Кочергина С.Г. Малое предпринимательство в системе производственных отношений: диссертация. г. Чебоксары. 2012.
22. Гайдук И.Б. Малое инновационное предпринимательство: перспективы развития // Этнополитический вестник. № 5, 2013, сәһ. 119- 121.
23. Кириллов А.В. Международный опыт развития малого и среднего инновационного предпринимательства и возможности его применения в российской экономике, Диссертация, 2015
24. Кошелева, Т.Н. Инновационная среда малого предпринимательства: монография, СПб.: Изд. НОУ ВПО «Институт бизнеса и права». - 2013
25. Журавлева, Г. П., Добрынин, А. И. Инновации - основной фактор формирования модели новой экономики. /Г. П. Журавлева, А. И. Добрынин// Экономика и управление. – 2007. - № 6 (32), сәһ.30-33
26. Норманн Р. Дрейпер, Гарри Смит, Прикладной регрессионный анализ, 2007

27.Шмойлова Р.А.Теория статистики, Издатель: Финансы и статистика, 2014

28.Экономическая статистика / Под ред. Ю.Н.Иванова - М,ИНФРА- М, 2010

29.Экономика предприятия: Учебник / Под ред. А.Е. Карлика, М.Л. Шухгальтер, Е.А. Горбашко и др. - М.: ИНФРА-М, 2002

30. Рыбина М.Н. Малое предпринимательство в процессе становления рыночных отношений в России. Диссертация. Москва. 2015

31.Токаре В.Б. Влияние малого бизнеса на развитие регионов России // Вопросы статистики. №3, 2014, сәһ. 30-34.

32.Пономарева О.А. Информационное обеспечение оценки инновационной деятельности малого предпринимательства // Экономика и предпринимательство. №6, 2013, сәһ. 540-544.

33.Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка /Институт русского языка им. В. В. Виноградова.М.: Азбуковник, 1999. сәһ. 128

34.Мухамедьяров А. М. Инновационный менеджмент , М. ИНФРА-М. – 2004, сәһ. 108-110

35.Шишин, С. В. Малое предпринимательство: сущность место и роль в национальной экономике. /С. В. Шишин, М: ОЛМА-ПРЕСС. – 2003, сәһ.81

36.Холод Н.И. Экономико-математические методы и модели, М, 2003

37..Вопросы статистики, НИЖ, №4, 2012, №11 2013

38.Вопросы статистики, НИЖ, №5, 2009, №9 2014

İnglis dilində

39.Gray.Y.Brian. Introduction to Linear Regression Analysis, 2010

40.Small and Medium Enterprise Outlook. - Paris: OECD, 2014.

İnternet resursları

41.www. stat.gov.az

42.http://epp.eurostat.ec

43.www.prezident.az